

AJUNTAMENT DE LES BORGES DEL CAMP

Apunts d'història

**ERMITA DE LA
MARE DE DÉU DE LA RIERA
PASSAT I PRESENT
(cent anys de modernisme)
de
Ferran Jové i Hortonedà**

**Les Borges del Camp
2003 - 2004**

Apunts d'història
ERMITA DE LA
MARE DE DÉU
DE LA RIERA
PASSAT I PRESENT

(CENT ANYS DE MODERNISME)

FERRAN JOVÉ I HORTONEDA
Les Borges del Camp
2003 - 2004

ERMITA DE LA MARE DE DÉU DE LA RIERA. CENT ANYS DE MODERNISME

Introducció

Aquest breu resum, és especialment destinat a glossar el primer centenari de la versió modernista de l'ermita que actualment és sota l'advocació de la **Mare de Déu de la Riera**, però considerant que el nostre santuari marià no va pas néixer amb aquest patronatge, sinó que ho va fer amb el de l'apòstol **Sant Bartomeu**, creiem que valdrà la pena fer un breu resum històric que inclogui un període prou extens que va del final del segle dotze fins a la meitat del vintè. Són més de set segles que podrien donar molt de joc en la història local, però que nosaltres ens limitarem a fer-ne unes pinzellades només per a situar els lectors (que hi estiguin interessats) en un punt de comprensió i d'orientació del que ha estat i és l'**ermita de Sant Bartomeu**, actualment, insistim, sota l'advocació de **Santa Maria de la Riera**.

L'aportació que ens proposem fer amb aquesta nota provisional d'història, la considerem, només això, una nota, un resum, uns apunts en definitiva, que glossaran, principalment, els darrers cent anys que han vist la construcció i la reconstrucció del Santuari en la seva versió modernista, però sense abandonar, ni de bon tros, la idea que, si algun dia es volgués arribar a publicar aquest resum, caldria fer, refer, la història que hi glossarem, amb la proposta de fer-la més extensa, ampliar-la tant com ens sigui possible en el sentit d'aprofitar tota la informació que ens pugui arribar, a partir d'ara, si és que se'n troba, per a aclarir algunes de les circumstàncies que envolten la seva construcció, l'any 1903, tal com anirem veient en aquest treball.

De moment, la documentació a què hem tingut accés, ens permet fer aquest resum inicial, potser una mica precipitat i tot, solament atribuïble a la pressa que suposa el fet d'haver arribat, ja, enguany, al primer centenari de les obres de construcció, que caldrà anar-les celebrant per etapes distintes, fins a arribar, l'any vinent, si Déu vol, a l'etapa definitiva: el centenari de la benedicció i obertura al culte religiós, però també a la celebració del cinquantenari de la reconstrucció, després d'haver estat atterrada per l'exèrcit Republicà, com a conseqüència de la revolta feixista de 1936 al 1939, en un acte de guerra prou lamentable.

I

DE SANT BARTOMEU A MARE DE DÉU DE LA RIERA

El nucli de població inicial

Realitzada la reconquesta de Siurana el 1153, els conqueridors catalans s'afanyaren a realitzar la repoblació de tot el territori del Camp de Tarragona, concedint cartes de població per tal que s'anessin edificant castells i esglésies o capelles en senyal del domini cristià sobre els llocs conquerits als sarraïns i consolidar, la reconquesta, traslladant-hi pobladors procedents d'unes altres contrades de la mateixa terra catalana o fins i tot dels que provenien de terres més llunyanes.

Els que heu anat seguint els breus resums històrics locals que s'han anat publicant a la nostra vila d'ençà d'una vintena d'anys, ja coneixeu la possibilitat que en aquest nostre territori ja existís una església (o una simple capella) el 1154, segons la butlla del papa Anastasi IV, datada a Sant Joan de Laterà (Roma) el 25 de març d'aquell any¹. Però el text es presta a confusió i on uns historiadors llegeixen Alforja, uns altres s'inclinen per llegir-hi les Borges². Tant se val, per a aquest resum, i potser per sempre, ens quedarem amb el dubte, entre unes altres coses perquè no és fàcil de destriar si era l'un o l'altre dels llocs esmentats, de manera que allò que sí que és ben cert és que a mitjan segle XII, el territori que més endavant serà conegut com la baronia arquebisbal d'Alforja, ja tenia església pròpia.

Va ser al final d'aquell mateix segle que, segons Dasca³, Ramon de Ganagot, senyor d'Alforja i del seu terme (per tant també de les Borges, perquè no l'havia subinfeudat), feia construir l'esglésiola de Sant Bartomeu. Dasca no ens diu els arxius que freqüentà ni quina era la documentació consultada que li permeté fer aquesta afirmació, la qual cosa ara ens priva de poder contrastar la notícia, ampliant-la o matisant-la si fos el cas. Com que hi ha la possibilitat que ell hagués consultat documentació original de l'arxiu Parroquial, d'abans de ser traslladat a Tarragona, que nosaltres no hem pogut veure i Dasca era un home culte i amant de la història, donem per certa la informació, no tenim perquè dubtar-ne, de manera que la nostra Ermita, quan va ser enrunada l'any 1903 tenia sobre els seus murs (originals o restaurats en diverses ocasions), set-cents anys d'història, que són molts anys⁴.

Allí, a les immediacions de Sant Bartomeu va néixer el primer nucli de població del nostre terme, sense descartar la possibilitat que Ramon de Ganagot la fes construir allí perquè fos el lloc on ja hi hagués les restes d'una vil·la romana. Cal recordar que és en aquest sector on s'ha trobat ceràmica d'aquella època i un sepulcre, hores d'ara exposat al Museu Arqueològic Diocesà de Tarragona, que sembla que es pot datar entre els

¹ BLANCH, JOSEP. *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, vol. I, p. 91; MORERA I LLAURADÓ, EMILIO. *Tarragona Cristiana*, v. I, p. 573; JOVÉ I HORTONEDA, FERRAN. *Toponímia de les Borges del Camp i del seu terme municipal*, p. 25.

² Sense que ens mogui cap mena d'apassionament, per preferències de lloc, creiem que havia de ser Santa Maria d'Aforja..

³ DASCA I SUMSI, ARTUR. La Creu de Sant Bartomeu (La Creueta de les Borges). *El Matí*, 30 de juny de 1935. Aquesta data confirmaria que la del 1154 era l'Església d'Alforja.

⁴ I encara, posats a somiar, podríem imaginar que l'Església de Sant Bartomeu, manada construir per Ramon de Ganagot, podria ser la continuació d'alguna capella inicial, vull dir que podria ser la que surt a la documentació de l'any 1154. És una simple hipòtesi.

segles III i V de la nostra era. Aquell nucli inicial al que anava dedicada l'activitat espiritual d'aquella primigènia esglésiola, no afectava només la Quadra dels Tascals i les Borges del Camp, sinó que comprenia un sector més ampli, amb Riudecols i les Irlles i, encara que no s'hi trobin especialment esmentats, podria haver inclòs, inicialment, els llocs de les Voltes i els Banys⁵.

La necessitat de transportar els productes agrícoles que baixaven del Priorat (Escaladei) cap a Reus i el port de Salou havia fet necessari l'obertura d'un camí que unís les referides localitats. Aquesta via de comunicació passava per orient dels Tascals, bé dels masos de la Quadra dels Tascals, a una distància considerable. I va ser, precisament, vers aquest camí cap on es traslladaren a viure alguns pobladors de Sant Bartomeu i de la Quadra, formant un nou nucli de població a l'entorn de la Borja Major que, amb el temps, prengué el nom de les Borges i, encara, amb l'afegitó del Camp (*In loco de Borgis, campi et diocesis tarraconensis*, s'acostuma llegir en la documentació antiga).

De manera que va ser des d'aquest nucli primigeni, de Sant Bartomeu, que s'inicià l'expansió més cap a orient en progressió simultània o posterior, però amb pocs anys de diferència, de manera que els tascalencs o els novells pobladors començaren a edificar a la vora del camí que baixava d'Alforja i se n'anava cap a Reus, al recer de l'esmentada "Borja Major" que veien sobre un turonet, a orient, a l'altra banda de la riera. És el lloc que ara ocupa el nucli més antic de la nostra vila. Segons la tradició oral, sembla que s'inicià per la part que ara coneixem com la placeta o plaça de Sant Antoni, per on passava el referit camí. A un costat i altre d'aquest camí va ser on s'anaren construint les cases (que ara corresponen al carrer del Comerç), passava per la plaça de la Font, des d'on s'afuava entre cal Bové (on ara hi ha la Farmàcia) i cal Joanet del Cafè, cap al clot de la Font i cap a Reus.

El camí de Reus passant per la Plaça

A la plaça de la Font el camí es bifurcava i en sortia un ramal cap a migjorn que anava a trobar el camí de Riudoms, justament a l'indret on hi ha el magatzem que coneixem com del Borrassó. Aquest ramal de camí, entre el de Reus i el de Riudoms va ser on es formà, anys més tard, el carrer Nou, actualment dit de Catalunya. També la part inicial

⁵ Altrement no s'entendria, o serien difícils d'explicar, els drets parroquials que al·legaven Riudecols i les Irlles, sobre la nova Església de la Mare de Déu Assumpta de les Borges del Camp, que va fer necessari un pacte amistós l'any 1384 entre aquestes localitats, si les separava una franja de terreny tan gran com ho era el terme de les Voltes i dels Banys. Vegeu JOVÉ, *Toponímia*, p. 27. I del mateix autor: *Història de l'Església de Santa Maria Assumpta de les Borges del Camp*, inèdit. X Premi Literari Sant Jordi 1999.

del camí de Riudoms (que devia començar a la placeta ara coneguda popularment com de ca l'Ortiga) es convertí en carrer i va ser anomenat carrer de l'Hospital (de los Mártires, durant el franquisme) i ara de la Mare de Déu de la Riera. Una segona bifurcació es formà uns quants metres més al sud, al lloc que coneixem com la Creueta, on arrencava, arrenca, el camí de la Quadra, també dit de Riudecols, que baixa cap a la riera, mentre que el camí de Riudoms seguia, segueix, cap a la Punta, ara també conegut com a camí de l'Estació i esdevingut, molt tardanament, possiblement per ignorància històrica, camí de la Creueta.

Una fotografia de la Creueta, amb el carrer de l'Hospital (ara de la Mare de Déu de la Riera)

El nou nucli de població s'anà formant, doncs, en una mena de masos a la vora de l'esmentat camí i en la seva denominació de les Borges, ja el trobem esmentat com a nucli habitat el 1243⁶. La tradició ens diu que la casa més antiga de la vila és la coneguda com cal Noi, a la plaça de Sant Antoni, que sembla que formava un conjunt amb la de cal Freixes, que és a la mateixa plaça. Les cases es varen anar enfilant pel turonet fins a arribar al cim, on hi havia l'esmentada Borja Major, ja formant un nucli més o menys aglutinat.

Devia ser aquest encreuament de camins el que propicià que les Borges s'anés engrandint més de pressa que el nucli original, car aquestes vies de comunicació afavorien el seu creixement, mentre que els Tascals, en no tenir-les, quedà estacionat en el seu creixement demogràfic. Encara cal dir que a aquest entrellaçat de camins n'hi caldria afegir un altre: el que anava de Reus a Falset que passava pel sector meridional de les Borges.

La Quadra era formada per quatre masos que, segons la veu tradicional, eren el mas d'en Duran, on residia la batllia, el mas d'en Domènec, el del Domenge (ara conegut com el mas d'en Vernis) i el d'en Giol. De manera que formava un conjunt molt disseminat, ben diferent al nucli compacte que aviat constituí la nostra vila.

Aquestes ubicacions que ara coneixem, ens provoquen una interrogant: ¿per què, si a orient de la riera d'Alforja hi havia tota aquesta xarxa de camins, la primera església dedicada a Sant Bartomeu es va anar a construir a l'ala de ponent, al peu de la

⁶ BLANCH. *Arxiepiscopologi*, vol. I, p. 154.

muntyeta? La resposta la podríem trobar, possiblement, en el fet que ja hem esmentat abans, és a dir, que allà hi havia hagut una vila romana i en devien quedar algunes ruïnes. Asseguren la major part dels historiadors que el Camp de Tarragona havia quedat molt despoblat des de l'ocupació sarraïna, al s. VIII, fins a la reconquesta, segle XII. Però també hi ha historiadors que, modernament, sostenen que quedaren alguns reductes que conservaren població. No sabem si va ser aquest el cas de la Quadra dels Tascals, però sí que sabem que havia estat poblat en temps de la romanització, segons hem vist supra, per les restes trobades. Aquestes restes arqueològiques podrien haver significat la preferència d'anar a edificar primerament en aquell sector i fabricar-hi la primera església o capella.

Sembla que queda demostrat que el moviment que es va generar després de la reconquesta, amb els intercanvis de productes agrícoles que del Priorat i de la Ribera d'Ebre baixaven cap a Reus i els ports de Salou i Tarragona, van fer possible el major desenvolupament de les Borges. També queda demostrat que Sant Bartomeu va ser la primera parròquia de tota aquesta contrada i a l'empara d'aquesta advocació s'aplegaven els tascalencs, els riudecolencs i els borgencs, fins ben avançat el segle XIV, quan trobem que els de les Borges i els de Riudecols arribaren a un acord (1384) que permeté a la vila construir una església sota l'advocació de la Mare de Déu Assumpta.

Tot això ens porta a preguntar-nos: si la venerada Imatge de la Mare de Déu de la Riera va ser trobada a la vora de la riera, per què la traslladaren a Sant Bartomeu? Pensem en dues possibilitats que podrien respondre aquesta qüestió: a) que la riera, aleshores, no seguís el mateix curs que coneixem ara, és a dir, que la llera fos més cap a ponent, entre el mas d'en Tupiner i el del Gallet, cosa que donades les condicions del subsòl, no sembla pas forassenyada; i b) que el curs de la riera fos tal com el coneixem ara, però que hagués estat trobada a la riba de ponent i per tant al terme de la Quadra. Potser reforça aquesta possibilitat el fet que tot el sector de ponent de la riera, entre les Ferreteres i els Camps, era, i és conegut encara, com a partida de Sant Bartomeu. Totes dues possibilitats són versemblants, però nosaltres ens inclinàrem per la darrera.

Encara hi hauria una tercera possibilitat: que la Imatge fos trobada quan encara la vila no tenia església. Però aquesta hipòtesi la descartem per la senzilla raó que les llegendes (després tan arrelades en la devoció popular) de les marededéus trobades es crearen entre els segles XV i XVII i, doncs, si sabem que les Borges havia construït una església pròpia a partir de 1384, és a dir que, ni que la nostra vila hagués estat de les primeres en fer la troballa, l'església de les Borges ja existia⁷, coexistia, amb la de Sant Bartomeu, aital possibilitat, doncs, no té sentit. El dilema quedaria reduït, doncs, a les dues possibilitats esmentades abans. I, encara, finalment, per les dades que coneixem actualment, sembla que la troballa de la venerada talla no va ser fins al final del segle XVII o al començament del XVIII⁸.

⁷ Aquí encara caldrà dir que ja el 1373, és a dir, 11 anys abans de construir-se l'Església que originà els pactes, el *Laude*, amb els llocs de Riudecols i les Irlles, les Borges ja tenia església pròpia, servida per un vicari. Sabem que l'arquebisbe Pere de Clasquerí manava al vicari de l'Església de les Borges, o al seu lloctinent, que no procedís contra els jurats de la vila si encara no havien fet copiar un breuari, tal com havia ordenat en la seva darrera visita, perquè sabia que ja hi estava treballant el copista tarragoní Berenguer Capmany. FERRAN JOVÉ I HORTONEDA. *L'Església de Santa Maria Assumpta de les Borges del Camp*. X Premi Literari Sant Jordi 1999. ps. 5 i 6 i apèndix 1, p. 27. Inèdit

⁸ Vegeu més endavant, a la pàg. 8, "Primeres notícies de la Mare de Déu de la Riera".

Fos quan fos la troballa, fos pel que fos el seu trasllat a Sant Bartomeu, la documentació concernent la nostra vila que hem pogut consultar, no reporta cap notícia relacionada amb la Mare de Déu de la Riera fins al primer quart del segle XVIII.⁹ Un dietari de la vila que inclou una bona part de la segona meitat de la dissetena centúria (més de trenta anys), no fa cap esment de la venerada Imatge, cosa que semblaria indicar, amb moltes possibilitats, que devia ser “trobadà” al final d’aquell segle o en iniciar-se el divuit. Ens hi referirem aviat.

Les relacions entre les Borges i la Quadra

L’esmentat dietari reporta un bon grapat de notícies, lacòniques, això sí, de les relacions amb la Quadra (o les Quadres, com les anomena sovint), que algunes vegades no semblen pas gaire cordials, com es detecta per un llarg plet sostingut entre els dos nuclis de població.

Una carta del batlle de les Borges del Camp, declarava els productes que es recollien al terme, i hi relaciona, per dues vegades (una de les quals és esborrada amb unes ratlles a sobre) el de la Quadra: “Y en el territorio de la Quadra del thescals sujeto â mi Jurisdicción”, i més explícitament encara a la part esborrada “y juntamente en el territorio de la Quadra del thescals anexo â esta Parroquia de mi jurisdicción”¹⁰. Això indica que hi havia un cert domini, però no sabem pas, de moment, en quin grau.

Les dietes, però, sí que es refereixen, en diverses ocasions, a Sant Bartomeu, però mai, insistim, a la Mare de Déu de la Riera --ni de la Quadra. Pel que fa al sant apòstol, durant l’estiu de 1665 trobem unes dietes encaminades a l’organització d’un jubileu, que sembla que van celebrar dos anys més tard. La primera gestió dels prohoms de les Borges sobre aquest afer, la tenim datada el 22 de juny del referit any, quan els jurats Josep Miró i Josep Barenys anaven a Tarragona a parlar “Ab lo Sr. Aufassial”¹¹ i poc més tard, el 29 d’agost hi anava, entre altres coses pel jubileu, el Jurat Peirona¹². El 2 de setembre següent Josep Miró pujava a Alforja a informar-se en quin estat tenien “las ordenacions del Jubileu de N[ostra] [Senyora] De puigsarver” per a anar a l’oficial. I l’endemà el mateix Miró anava a Tarragona “A portar a decretar lo Jubileu y firmar del Sr. Vicari General y formar confraria y llicencia p[er] a publicarlo”¹³. Dos anys justos, dia per dia, el 2 de setembre de 1667, tornava a ser el Jurat Miró que anava “A riudoms a fer vindra dos Confassos p[er] lo Jubileu de St. Bartomeu”¹⁴, la qual cosa ens fa suposar que en algun d’aquells dies devien celebrar el reiterat jubileu, del qual no se’n tornarà a parlar.

Tot això, al marge que ja sembla indicar una certa força, o unes prerrogatives que s’atribuï en els borgencs per sobre dels quadrencs, ja abans de la unificació de les dues

⁹ Un article publicat a *La Veu de Catalunya* el dissabte 8 de setembre de 1934, titulat “La Mare de Déu de la Riera de les Borges del Camp”, anònim, diu que també era anomenada “Mare de Déu de la Quadra”.

¹⁰ *Vario núm. 17*. Document solt, sense data, però que atribuïm al primer quart del segle XVIII.

¹¹ *Dietari de la Vila de les Borges del Camp*, f. 54, p.80.

¹² *Ibidem*, f. 57, p. 83.

¹³ *Ibidem*, f. 57, p. 83/84.

¹⁴ *Ibidem*, f. 65, p. 96.

parròquies, només complica les coses: ¿per què a primers de setembre parlen de celebrar a Sant Bartomeu si la diada d'aquest Sant, almenys ara, se celebra el 24 d'agost? És que ja celebraven la festa del 8 de setembre, diada de la Nativitat de la Mare de Déu? En tot cas, amb quina advocació? O, és que ja havien trobat la venerada talla de la Riera? Si era així, com és que no l'esmenten ni una sola vegada al dietari?

Però malgrat tots aquests dubtes, a nosaltres ens sembla que l'any 1689, ho remarcuem, 1689, encara no s'havia realitzat la troballa, cosa que deduí m perquè una dieta del 6 de febrer d'aquell any diu que Isidre Massip va anar a Tarragona a parlar amb el bisbe (devia ser el valencià Mns. Josep Sanchis i Ferrandis) “ha serca del armita de St. bartomeu ¹⁵. No queda clar si es refereix a l'ermità, o a l'Ermita, que sembla el més probable. Però queden clares dues coses: primerament, que seguia com a patró nominal el sant apòstol, cosa que no vol dir pas que no existís, ja, la talla de la Mare de Déu, però significaria que no havia arrelat, encara, tan profundament per a substituir el sant, i, segonament, que l'antiga parròquia ja era considerada, almenys pels borgencs, com a ermita, criteri que potser no compartien els tascalencs perquè més endavant veurem que protestaran per un gest de poder abusiú dels borgencs.

Primeres notícies de la Mare de Déu de la Riera

No serà fins entrat el segle XVIII que comencem a trobar les primeres notícies de la Venerada Imatge. Efectivament, el 1715, una deixa testamentària anotava: “Vull que seguida la mia mort sem sien celebrades 9 misas resadas (...) 2 en lo altar de N[ostra] S[enyora] de la Riera”¹⁶. Aquesta és la primera notícia que hem pogut localitzar, fins ara. Nou anys després, trobem una relació de sagristans de la Mare de Déu de la Riera, que s'inicia amb els que eren nomenats per a l'any 1724 i acaba amb els de 1730. És un document interessant i constitueix una fita important per al coneixement de la devoció mariana de la nostra ermita¹⁷. Aquestes notícies ens afermen en el convenciment que, si no trobem cap mena d'informació en l'esmentat dietari, és perquè la troballa es devia fer posteriorment al 1689 i, evidentment, abans del 1715. Solament ho proposem com una hipòtesi, no pas com una constatació, perquè no tenim proves documentals incontrovertibles. Si fos així, com creiem nosaltres, quan es va construir la nova, i modernista, ermita, encara no feia dos-cents anys que s'hi estatjava la que n'ha esdevingut patrona per voluntat dels borgencs i borgenques.

Però aquest criteri no sembla pas compartit per l'autor anònim de l'article, al qual ja ens hem referit, en comentar que a la batllia de la Quadra i a la parròquia de Sant Bartomeu cada any “el 8 de setembre, diada de la Nativitat de la Mare de Déu, se celebrava una Festa Major, a la qual acudia tota la comarca”. Comenta que tot i que els borgencs establiren la Festa Major el 15 d'agost “a mitjan del segle XV apareix la primera parròquia dedicada a l'Assumpció de la Verge (...) no deixaren mai de prendre part a la

¹⁵ *Ibidem*, f. 222, p. 306.

¹⁶ Nota trobada en un document de la notaria de Joseph Puiggrós i de Pere Homdedeu, Notaria de la vila d'Alforja, les fotocòpies dels quals eren en poder del nostre bon amic, traspasat, Josep Fuster, d'Alforja. Veg. JOVÉ. *Toponímia*, topònim 705, p. 144.

¹⁷ “Sagristans de la mara de deu de la riera. Añy 1724 Marian Borrás y Gabriel Sado. Añy 1725 Tomas Pasqual y Joan Font. Añy 1726 Isidro Garreta y Manuel Morell. Añy 1727 Joseph Giol i March Gras. Añy 1728 Joseph Giol y March Gras. Añy 1729 eran Isidro morell y Joseph huguet del Goch [sic, joch] de la pilota los quals no an servit. Añy 1729-1730 Isidro Pasqual y Pau Borrell”. *Vario núm. 17*. Paper solt. AHAT.

del dia 8 de setembre que se celebrava a Sant Bertomeu [sic] de la Quadra”¹⁸. Si aquesta notícia fos certa, i la festa hagués estat dedicada a la Mare de Déu de la Riera, la presència de la venerada imatge, caldria situar-la, doncs, uns dos segles abans del que nosaltres li suposem. És lamentable que no indiqui la font arxivística que origina la seva informació, cosa que li donaria una fiabilitat que ara no li podem reconèixer i, a més, ens permetria contrastar-la.

L'Ermita i l'Església simbolitzen la unió de les dues parròquies

Unificació de les dues parròquies

Un escrit d'Artur Dasca¹⁹, al qual ja ens hem referit, ens dirà que era una preocupació constant dels vicaris perpetus de la vila, la unificació de les dues parròquies, unificació “mai no aconseguida” reblava, bo i assegurant que s'assolí l'any 1735 pels bons oficis de mossèn Josep Grau. Aquesta notícia confirma, en certa manera, la nostra suposició que les Borges s'atribuï a unes prerrogatives sobre Sant Bartomeu i sobre la Quadra, que encara no li havien estat concedides. I aquesta suposició ve avalada pel mateix Dasca quan assegura que obtingut el permís de la unió, la primera cosa que feren els prohoms de les Borges va ser enderrocar els murs del fossar de Sant Bartomeu per tal de fer desaparèixer tot possible senyal de domini, i s'endugueren la creu gòtica, de pedra, cap a la vila, sense ni consultar-ho als residents de la Quadra, per la qual cosa aquells es consideraren ofesos i atropellats en els seus interessos, per la desconsideració dels borgencs i demanaren al prelat que els retornés tots els drets parroquials. Les bones gestions de mossèn Grau aconseguiren que les dues parts arribessin a acords que

¹⁸ *La Veu de Catalunya*, 8-9-1934. Aquí hi ha un error, puig que la primera església de les Borges es va construir al final del segle XIV.

¹⁹ DASCA, *El Matí*, 30-6-1935.

satisfieren els uns i els altres²⁰. Tot això sembla indicar que si el 1689, tal com hem vist abans, els borgencs parlaven d'ermità, o d'Ermita, en referir-se a Sant Bartomeu, els tascalencs la tinguessin encara en la consideració de parròquia.

Sobre aquest aspecte, encara vull insistir que, mentre la documentació no em demostrï el contrari, la meua teoria és que la talla romànica de la Mare de Déu de la Riera devia ser trobada en un dels anys posteriors al 1689 i abans del 1715. És un quart de segle el que separa aquestes dues dates i bé podria ser el període en el qual es realitzés la troballa, en teoria, miraculosa. I això ho sostinc, tot i que l'article de *La Veu de Catalunya*, al qual ens hem referit tantes vegades, sembla voler donar a entendre que la Imatge ja hi era venerada de molt antic, i ho sostinc perquè la meua hipòtesi sembla tenir el suport de la documentació. Ho veurem de seguida.

De pregàries a Puigcerver

Una altra de les coses que ens fa pensar que la troballa encara no s'havia realitzat al segle dissetè, és el fet que el Dietari de la Vila, entre els anys 1661 i 1693, relaciona fins a vuit vegades de pelegrinar, o anar de pregàries, a la Mare de Déu de Puigcerver, gairebé sempre per les festes de Pasqua: en trobem el 1661, 1677, 1680, 1689 (aquest any dues vegades), 1690, 1691 i 1693. Ultra aquestes cites, detectem una altra anada en els comptes de la Confraria de la Mare de Déu del Roser, possiblement de la primavera de 1668: “An pagat (...) de huna ara que la Confraria Prange per a puga a nostra S^a de puigsarvé”²¹.

Santuari de Puigcerver (agost de 1988)

Si la Mare de Déu de la Riera ja hagués fet alguns segles que hagués estat trobada i la seva talla hagués estat guardada i venerada a l'ermita de Sant Bartomeu, aquesta devoció sembla que hauria hagut d'haver arrelat suficientment en els cors dels borgencs i les borgenques per a acudir als seus peus a expressar-li les seves cuites, les seves

²⁰ DAsCA. *El Matí*.

²¹ *Vario núm. 18*. Comptes passats el 27 de maig de 1668. La transcripció és literal, cal entendre “An, per han, “huna”, per una, “Prange” per prengué i “puga” per pujar.

pregàries, bo i demanant-li solució per als seus problemes de sequera, de salut, de qualsevol mena, i això tant per la seva proximitat com per la sensació de pertinença, vull dir que si la de Puigcerver era la de tot el terme general d'Alforja, la de la Riera era, és, la de les Borges. No sembla lògic que tenint una veneració tan propera i d'una antigor de més de dos, o de tres, segles, com sembla voler indicar l'article tantes vegades comentat, anessin a treure en processó la de Puigcerver enlloc de la seva pròpia. Una altra cosa seria que s'hi anés alguna vegada el dia de la seva festivitat, el 5 d'agost, però no en detectem cap per aquesta data. Evidentment, no és pas impossible que la devoció a la Mare de Déu de Puigcerver estigués per sobre de la de la Riera, però sembla que alguna vegada hauria hagut de sortir esmentada a l'iterat dietari.

Per una referència que en fa al pare Camós, sabem que acudien a visitar la Mare de Déu de Puigcerver “con procesión el martes de Pacua de flores, de las Borjas, Riudecols, de las Voltas de Duas Aguas y de Argentera”²². Encara que la brevetat de les dietes no concreta en cap cas que hi anessin per les festes de Pasqua, les dates semblen confirmar-ho.

Som conscients que aquestes anades col·lectives al Santuari alforrenc i del terme general --de la baronia, si volem ser més exactes--, no proven que la nostra celestial Patrona encara no hagués estat trobada, però si ho contrastem amb l'absolut silenci respecte d'aquesta advocació durant més de trenta anys i la coincidència de començar-ne a trobar notícia el 1715, semblen evidenciar que l'aparició de la Imatge es realitzà cap al final de segle XVII o tot just en iniciar-se el XVIII. Ultra tot això, encara ens cal dir que estem convençuts que si hi hagués hagut la devoció a Santa Maria de la Riera, l'hauria recollit, també, el pare Camós.

Desaparició del terme de la Quadra i inici de la Festa Major el 8 de setembre

Insistent encara en el mateix tema (cal fer-ho encara que resulti reiteratiu): l'autor anònim de l'article *La Mare de Déu de la Riera de les Borges del Camp*, tantes vegades comentat, entra en contradicció amb algunes de les notícies que trobem en l'article d'Artur Dasca al diari *El Matí*, també citat ja anteriorment, quan assegura que “en desaparèixer la Batllia de la Quadra, el terme de la qual quedà repartit entre els municipis de Botarell, Riudecols i les Borges, la primera cosa que féu aquest va ésser enderrocar els murs del fossar de Sant Bartomeu, perquè no aparegués domini de cap mena per part dels feligresos de la Quadra i a l'ensem proclamà Patrona principal de la vila la Verge de la Riera (...), a partir d'aquesta data ja no se celebraren més els antics aplecs, quedà suprimida la Festa Major del dia 15 d'agost i establiren la Festa Major grossa el dia 8 de setembre, a honor de Santa Maria de la Riera”²³.

Si sabem que la unió de les dues parròquies es realitzà el 1735, durant el vicariat de mossèn Josep Grau, i que va ser aleshores quan els prohoms de les Borges enderrocaren els murs del fossar de Sant Bartomeu, com assegura Dasca, no pot ser que aquest aterrament es realitzés en desaparèixer la batllia de la Quadra, que no es va produir fins

²² NARCÍS CAMÓS, O. P. *El jardín de Maria, plantado en el Principado de Catalunya*. (1657). Ed. Orbis. Barcelona, p. 44. El pare Camós ja fa constar que aleshores ja s'hi anava, per vot popular, el 5 d'agost, diada de la Mare de Déu de les Neus.

²³ *La Mare de Déu de la Riera de les Borges del Camp*. Anònim. La Veu de Catalunya.

107 anys més tard, és a dir, el 1842²⁴, això per un costat. Si va ser en desaparèixer aquesta batllia, quan la vila proclamà Patrona la Mare de Déu de la Riera, això no s'esdevindria fins després del referit any (no sembla creïble que fos el mateix any 1842) i seria a partir d'aquesta data que les Borges celebraria la Festa Major el 8 de setembre i es realitzaria el trasllat de la venerada Imatge, cada 7 de setembre, a l'Església Parroquial. Això, que entra en concordança amb el text del referit article, xoca amb la informació que tenim procedent de la Consueta Parroquial, redactada per mossèn Xifré. Mossèn Jaume Xifré va entrar com a Vicari Perpetu de la vila, el 1833, i va ser ell qui va redactar la Consueta Parroquial, segons la qual, durant el seu vicariat la Festa Major ja es celebrava el 8 de setembre. I ho anota com una cosa habitual. Mossèn Xifré va ser a la vila fins el 1848, que va morir (entremig va estar desterrat, per reialista a Lleida)²⁵. En el primer cas, la unió només va ser eclesiàstica, per voluntat de l'arquebisbe, senyor feudal del terme general; en el segon cas, la desaparició del terme de la Quadra dels Tascals va ser administrativa, i per tant política, quan ja havia desaparegut el senyoriu eclesiàstic sobre la baronia.

Si considerem com a bona la primera possibilitat, és a dir, que la festa comencés el 1735, el mateix escrit la contradia quan assegura que “A les darreries del segle XVIII les Borges construï a el seu actual bellíssim temple parroquial²⁶ sota la mateixa advocació que l'anterior, i, per tant, seguia celebrant-se la festa de la parròquia el dia 15 d'agost, i de l'Ermita, que venia a ésser com una mena de romiatge, el dia 8 de setembre”. És a dir, cinquanta anys després de la unió de les parròquies, la Festa Major de la vila seguia fent-se el dia de la Mare de Déu d'Agost²⁷. Com podem veure, no lliga gairebé res d'aquest escrit i fa tot l'efecte que està fet només com una col·laboració, una manera de divulgar l'advocació de Santa Maria de la Riera, cosa molt lloable, certament, però sense fiabilitat històrica. De manera que, si fos així, tampoc no ens en podríem refiar pel que fa a la insinuada antiguitat de la presència de la Mare de Déu al Santuari, perquè no ho demostra documentalment. Encara, sobre la celebració de la Festa Major, ens cal afegir que, una nota corresponent al vicari perpetu, mossèn Josep Lluch, datada l'octubre de 1816²⁸, diu que estava a càrrec seu l'haver de mantenir el predicador a la quaresma i els dies de Corpus i Capvuitada i de l'Assumpció de la Mare de Déu titular del Poble²⁹. Però en cap moment no es refereix al fet de si era Festa Major o no aquesta diada. Nosaltres proposem com a inici de la celebració de la Festa

²⁴ B.O.P.T., 8 març de 1842, on figura com a incorporat a Botarell, tot i que una part anà a parar a les Borges. Si Riudecols en va participar, que no ho sembla, havia de ser a través de la incorporació del terme de les Voltes, i això va ser quatre anys més tard. JOVÉ. *Història i onomàstica de Riudecols*..... vol. I, ps. 170-171.

²⁵ “**La Festa Major**. Encara que la titular de esta Esglesia es la Mare de Deu de Agost –escriu- la festa major es fa per la Nativitat que se celebra baix lo titol de la Riera”, i tot seguit explica que la Mare de Déu ja s'anava a buscar la tarda del dia 7. *Còpia literal de fragments pertinent a la Consueta Parroquial de les Borges del Camp. Començada per Mn. Jaume Xifré Vicari Perpetu*. Còpia a l'Arxiu Dasca.

²⁶ Ara sabem que la construcció va ser entre els anys 1777, inici de les obres i el 1785, acabament i benedicció.

²⁷ Aquesta notícia, si feia falta, que no la fa, la confirmaria la informació que tenim de la benedicció de la nova església, actes celebrats els dies 17, 18 i 19 de setembre de 1785, cosa que, si s'hagués celebrat la Festa Major, ja aleshores, el 8 de setembre, sembla evident que haurien avançat la benedicció. JOVÉ. *L'Església de Santa Maria*....., p. 23.

²⁸ Mn. Lluch va regir la Parròquia entre el 1810 i el 1824, segons la Cronologia Parroquial.

²⁹ “Otro si: que es del cargo del Rdo. Vicario perpetuo de las Borjas del Campo el haver de mantener el Predicador en las quaresmas de cada año y en los dos dias anexos de Sermon esto es del S.S. nombre de Jesus y de la Assumpcion de la Virgen Maria titular del Pueblo”. Expedient sobre congrua promogut per mossèn Josep Lluch, 30 octubre de 1816. *Vario núm. 18*. AHAT.

Major el dia 8 de setembre de l'any 1816, tal com ja comentava al text del pregó de festa de l'any 1990, on explicava detalladament la meva teoria³⁰, i la repetiré aquí, perquè aquell document no ha estat publicat ni crec que s'arribi a publicar. Allí proposava tres hipòtesis, però aquí sols em referiré a la que considero com a més probable.

Sabem que la major part del terme de la Quadra dels Tascals va ser annexionat al de Botarell el 8 de març de 1842³¹. Aquesta notícia ens havia fet pensar que la tradició de l'Arribada de la Mare de Déu i, per tant, la Festa Major, s'havia iniciat a l'entorn d'aquesta data. Però això ens sembla improbable pel que hem dit abans referit a la Consueta Parroquial quan, en parlar de la festa diu que es feia per la Nativitat de la Mare de Déu, que s'anava a buscar a la tarda, que es posava sota tàlem, etc., etc. Tot i que no sabem quan mossèn Xifré la començà a redactar, el sentit de l'anotació sembla indicar que ja era una cosa acostumada. O sigui que quan ell va prendre possessió de la parròquia ja es devia celebrar el dia de la Nativitat. Si fos així, com creiem, la tradició de l'Arribada ja feia anys que es celebrava quan va desaparèixer la batllia de la Quadra el 1842. Això em porta, encara que sigui arriscant-me una mica, a proposar que la Festa Major del 8 de setembre es devia iniciar el 1816.

La meva teoria és la següent: sabem que durant la guerra del Francès (mal anomenada guerra de la Independència), la imatge de la Mare de Déu la van traslladar a l'Església parroquial per a guardar-la de la fúria de la soldadesca francesa (que tantes coses van destruir per tot arreu) i que va ser tornada solemnement a l'ermiteta de Sant Bartomeu (potser aleshores ja en deien de la Riera?) el 18 de setembre de 1815³². Va ser aquí quan s'inicià la tradició? No ho podem pas afirmar categòricament, però ho creiem molt probable. I això, per què? Doncs, mireu, ultra la notícia que hem trobat a la Consueta, hi ha un fet molt més tardà que podria donar força a la meva teoria.

Anem-ho a veure: tots hem sentit parlar --alguns dels més vells encara ho recordaven quan vaig fer el pregó-- que l'any 1916 la parròquia, bé, tota la vila, feia construir una nova corona per a la imatge de la Mare de Déu de la Riera, corona que sufragaren els borgencs i les borgenques per subscripció popular i va servir per a l'emotiu acte de la Coronació Canònica de la Mare de Déu durant la Festa Major d'aquell any. Fins aquí, tot és ben normal, però jo em pregunto: per què l'any 1916? Podria haver estat una simple casualitat, és ben cert, però a mi em suggereix que aquest faust esdeveniment es podria haver promogut amb la intenció de commemorar el primer centenari del trasllat de la venerada Imatge a la vila, per primera vegada i, en conseqüència, també del centenari de la celebració de la Festa Major el 8 de setembre.

Seguint, encara, amb la meva teoria: si tenim en compte que la Mare de Déu va ser guardada alguns anys a l'Església (durant tota la guerra, ens diu la reiterada Consueta), la romeria que feien el 8 de setembre la devien anular. No era necessari anar-hi si la tenien a casa. Malgrat l'estat de guerra que es patia per la presència de l'exèrcit francès, li devien dedicar alguna meva d'acte, per senzill que fos, en la seva diada, amb oficis i celebracions litúrgiques a l'Església. Aquest fet els devia suggerir que, devots com eren ja de la Riereta, la festa de la Mare de Déu d'Agost la podien traslladar el 8 de setembre. Però es devien qüestionar, com la farem la festa si la Mare de Déu és a l'Ermita?

³⁰ JOVÉ. *Pregó de la Festa Major de l'any 1990*. Inèdit.

³¹ BOPT, 8 de març de 1842. (Vegeu abans, nota 26).

³² Tal com diu la Consueta, possiblement per considerar que ja havia acabat aquella guerra.

I devien reflexionar: si l'hem tinguda durant tots aquests anys a l'Església per a guardar-la, també la podem tenir uns quants dies cada any. I dit i fet. El 18 de setembre de 1815 la van tornar i al cap de l'any, el 7 de setembre la devien anar a buscar, en solemne processó, i la traslladaren a l'Església, que encara devia fer olor de nova perquè havia estat beneïda 31 anys abans. És una teoria, ben cert, però puc ben assegurar que, com més hi penso, més versemblant la trobo. De manera que la sostinc com a molt provable i la mantinc com a veraç, amb molta fe, mentre no sorgeixi algun document que la desmenteixi. O potser que la confirmi, ves-ho a saber.

L'advocació a la Mare de Déu de la Riera

Quan es començà a conèixer l'ermita amb el nom de Santa Maria de la Riera, o Mare de Déu de la Riera, substituint el de Sant Bartomeu, és difícil de determinar, però ens creiem amb suficients coneixements, amb tot allò que hem anat comentant i d'acord amb el que ha passat en molts altres santuaris, per creure que el canvi d'advocació es devia anar produint d'una forma progressiva cap al final del segle divuit, fins a esdevenir definitiu ja entrat el dinou.

Bé, fins aquí he procurat fer un resum històric del santuari de Sant Bartomeu, esdevingut de la Mare de Déu de la Riera i, àdhuc, de la Festa Major, que tan lligada va amb el Santuari. Vet aquí la raó de titular aquest capítol "De Sant Bartomeu a Mare de Déu de la Riera". A partir d'aquí, estudiarem la construcció de la nova ermita.

II

ERMITA MODERNISTA DE LA MARE DE DÉU DE LA RIERA (1904-2004)

La deixa testamentària de la senyora Magdalena Martorell i Ferrer

Tots hem sentit parlar de la Senyora de Gener, però fins ara poca gent coneixia la benefactora de la vila pel seu propi nom i cognoms: es deia Magdalena Martorell i Ferrer i havia nascut a la vila cap al 1835, d'acord amb l'edat que tenia en morir. Era filla de Josep Martorell i de Magdalena Ferrer. Casada, en segones núpcies, amb Ramon Tomàs Jané (no pas Gener, segons la corresponent partida de defunció). Tenia la seva residència habitual a l'aleshores vila de Gràcia, de Barcelona, al carrer anomenat de Riego, on va morir el dia 7 d'octubre de 1901, als 66 anys d'edat. Havia fet testament uns quants mesos abans.

Magdalena Martorell i Ferrer

La senyora Magdalena era una gran devota de la Mare de Déu de la Riera i s'havia mostrat generosa en diverses ocasions amb els seus donatius al Santuari, a la Parròquia i fins i tot al poble, per la qual cosa havia estat nomenada Cambrera de la Mare de Déu per l'arquebisbe³³, a requeriment de mossèn Josep Iglésies, rector de la vila. En el seu testament, dictat davant del notari de Barcelona, Miquel Martí i Beya, el 5 de febrer de 1901³⁴, nomenava marmessors i hereus de la seva fortuna, els preveres Miquel Roura i Jové i Joaquim Grau i Forns i al metge Ignasi Rodríguez i Canadell, als qual encomanava que després de la seva mort s'apoderessin de tots els seus béns, els realitzessin de la forma que creguessin més convenient i del producte resultant invertissin la quantitat que fos necessària per a la reconstrucció de l'ermita de la Mare de Déu de la Riera de les Borges del Camp, una altra part per a la fundació de dos beneficis, un dels quals a les Borges, per a la celebració de Misses mensuals per a l'etern descans de la seva ànima i de les dels seus marits, difunts, i una darrera deixa la feia en el sentit d'invertir l'import que fos necessari perquè produís uns interessos de sis-cents pessetes anuals que s'havien de destinar a la formació d'un jove de la vila que volgués estudiar la carrera de capellà al seminari de Tarragona. Deixarem de banda els altres aspectes de l'herència, per a ocupar-nos estrictament de la part destinada a l'Ermita, que és el que ens interessa, per a aquest treball.

Reconstruir = a edificar de nou

Els marmessors, i hereus, van interpretar la paraula "reconstruir" en el sentit d'edificar de nou. La podien haver interpretat en el sentit de refer la vella, millorar-la o fins i tot restaurar-la per a conservar-ne la història i l'estil. En la sol·licitud que dirigien a l'arquebisbe, ho deien ben clar: <<pero como la palabra reconstruir significa volver a

³³ Suposem que devia ser Monsenyor Tomàs Costa i Fornaguera.

³⁴ Segons el fragment que reporta *Expediente sobre el derribo y reconstrucción de la Ermita de la Riera sita en la demarcación y término municipal de Borjas del Campo. Borjas del Campo 1902-1904*. Secretaria de Cambres. Correspondència de Parròquies. AHDT. p. 20. En endavant *Exp.*

construir o reedificar>>³⁵.... I així va ser com optaren per a projectar una nova planta. I diem “optaren”, però també podria ser que per la bona relació que devia existir entre la senyora Magdalena i els seus hereus, fos en el sentit d’absoluta confiança o potser com a director espiritual que algun d’ells --potser mossèn Grau?-- podia haver estat de la benefactora, que podrien haver escoltat de la seva boca la voluntat de fer-la de nou. I ens inclinem a creure que podria haver estat mossèn Grau, perquè en referir-se al nombre de misses que havien de celebrar els obtentors dels beneficis deia que <<deben sujetarse á lo que disponga el Reverendo D. Joaquin Grau y Forns, pues el sabe las instrucciones reservadas que le he comunicado”³⁶. Considerant, doncs, aquella relació de confiança, no seria estrany que en alguna ocasió els hagués manifestat la seva voluntat de fer una nova fàbrica, enlloc de restaurar la vella. Sols ho proposem com una hipòtesi, perquè per un altre costat pensem en el sentiment moral i devocional que la senyora Magdalena devia sentir per aquell antic santuari, tan carregat d’història, de tradició, de vellura, de veneració... Reconstruir, en aquest cas, significà aturar la història i la tradició, potser fins i tot l’art, tot al·legant que no tenia estil definit.

Estil del vell santuari

El 30 de setembre de 1902, els marmessors presentaven una sol·licitud a l’arquebisbe de Tarragona³⁷ on li exposaven la deixa que havia fet la senyora Magdalena Martorell per a reconstruir l’ermita de la Mare de Déu de la Riera, per a la qual cosa ja havien requerit els serveis d’un arquitecte (no esmenten el nom), per tal que els informés i expressés el seu dictamen sobre l’estat de l’antiga fàbrica i presentés un projecte de nova edificació. L’arquitecte, segons comenta la mateixa sol·licitud, dictaminava que era de fabricació molt antiga, construït en èpoques diferents <<por ser diferentes sus estilos arquitectónicos y materiales de construcción>>³⁸, però no determina les possibles èpoques en què podia haver estat construït, d’acord amb el seu autoritzat criteri. De manera que, fos quin fos l’arquitecte que la va visitar per a fer l’informe³⁹, se’n sortí amb una certa vaguetat. Segueix fent una descripció dels materials emprats: <<Los muros que constituyen las fachadas estan contruidos en parte con mamposteria y mortero de cal comun y arena y en parte con tierra y ripio, lo que vulgarmente se llama *tapia*>>, bo i dient que no oferien la suficient resistència per a evitar que es desequilibrassin en la verticalitat. Explica que els arcs que sostenien la teulada, en no haver-hi, originalment, contraforts als murs laterals, havien provocat esquerdes que havien fet necessària la construcció posterior dels estreps, en èpoques distintes, com ho demostrava el fet que fossin de factura i mides diferents. Afegeix que la pèrdua de verticalitat dels murs laterals havia originat el deteriorament de la teulada, que estava plena de goteres.

Vist l’informe de l’arquitecte i tenint en consideració el parer del rector de la parròquia i de diversos veïns⁴⁰, acompanyaven un projecte i el pressupost corresponent amb la sol·licitud, és a dir, uns plànols de la nova ermita perquè fossin aprovats pel prelat, si ho

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Exp.* p. 18.

³⁷ Aleshores regia la seu episcopal Monsenyor Tomàs Costa i Fornaguera.

³⁸ *Exp.* p. 1.

³⁹ Probablement no va ser el que posteriorment dirigí l’obra.

⁴⁰ Tant l’informe del rector com el de la Casa de la Vila demanaven que si l’havien de fer de nou, els plauria que tingués el rosetó mirant cap a orient i no cap a ponent, com estava encarada la vella ermita, és a dir, que la Mare de Déu estigués de cara al poble.

creia convenient. Volem remarcar que l'informe no diu res referent a l'estil de l'antiga fàbrica. Enlloc no assegura que no fos d'estil romànic i se'n surt, com hem dit, amb la vaguetat que eren diferents els seus estils arquitectònics, cosa que no vol pas dir que no hi pogués haver alguna part que ho fos, com els dos absis, per exemple.

Sobre la manca d'estil, no serà fins el 21 de març de 1903 que s'hi referirà Mn. Grau, en demanar, per escrit, al rector de la parròquia que informés favorablement l'arquebisbe de la necessitat d'aterrar el vell edifici, <<que no tiene arquitectura definida>>⁴¹. De manera que, allò que no deia el facultatiu, ho assegura una persona que sembla més interessada en la destrucció que en la conservació. Per què? No ho sabem. Vist des de la nostra perspectiva, sembla que els havia de costar menys restaurar la vella que construir-ne una de nova. Aquesta possibilitat és la que ens fa pensar que els ho podia haver demanat la senyora Magdalena.

Hi ha més coses que ens menen a la senyora Magdalena Martorell com a inspiradora de la construcció de nova trinxera: ella vivia a la que llavors era coneguda com a vila de Gràcia, a Barcelona, on també vivia Francesc Berenguer i Mestres amb la seva família. La senyora Magdalena era feligresa de Sant Josep, de Gràcia, i Berenguer va fer diverses obres per a aquesta parròquia⁴². Imaginem que no seria gens rar que, creients com eren, ni que no estiguessin adscrits a la mateixa parròquia, si Berenguer hi realitzà algunes obres, bé hi podia haver tingut alguna relació com a tècnic i fins i tot d'amistat. Posats a imaginar, pensem que li devia parlar de l'estat ruïnós de l'antic ermitori i de la necessitat de restaurar-lo o de construir-ne un de nou. Evidentment, no passa de ser una hipòtesi. Hi insistirem més endavant.

Direcció en la posició de l'antic Santuari

Són interessants els plànols de l'Ermita Vella, la que va néixer amb l'advocació de l'apòstol Sant Bartomeu, enderrocada el 1903. En primer lloc, hem d'insistir que sorprèn la posició, la direcció en què va ser construït l'edifici, perfectament encarat cap a la muntanyeta que li fa de dosser, la que ara coneixem com a serret del Pasqual, on tenia la façana amb l'espadaña, de manera que els absis estaven d'esquena a les Borges del Camp, és a dir, que tant la Mare de Déu de la Riera com Sant Bartomeu, donaven l'esquena a la vila. Si l'antiga ermita no era d'estil romànic, desconeixem quin sentit podia tenir aquesta posició original de la santa casa, perquè no mirava vers cap nucli de població d'aquells primers anys de la reconquesta: ni cap a la Quadra dels Tascals, ni cap a Alforja, ni, menys encara, cap a les Borges. És precisament aquesta posició, de llevant cap a ponent, la que ens ha fet pensar que originalment era de construcció romànica, possiblement alterada per les diverses reparacions originades per la poca solidesa física de la fàbrica.

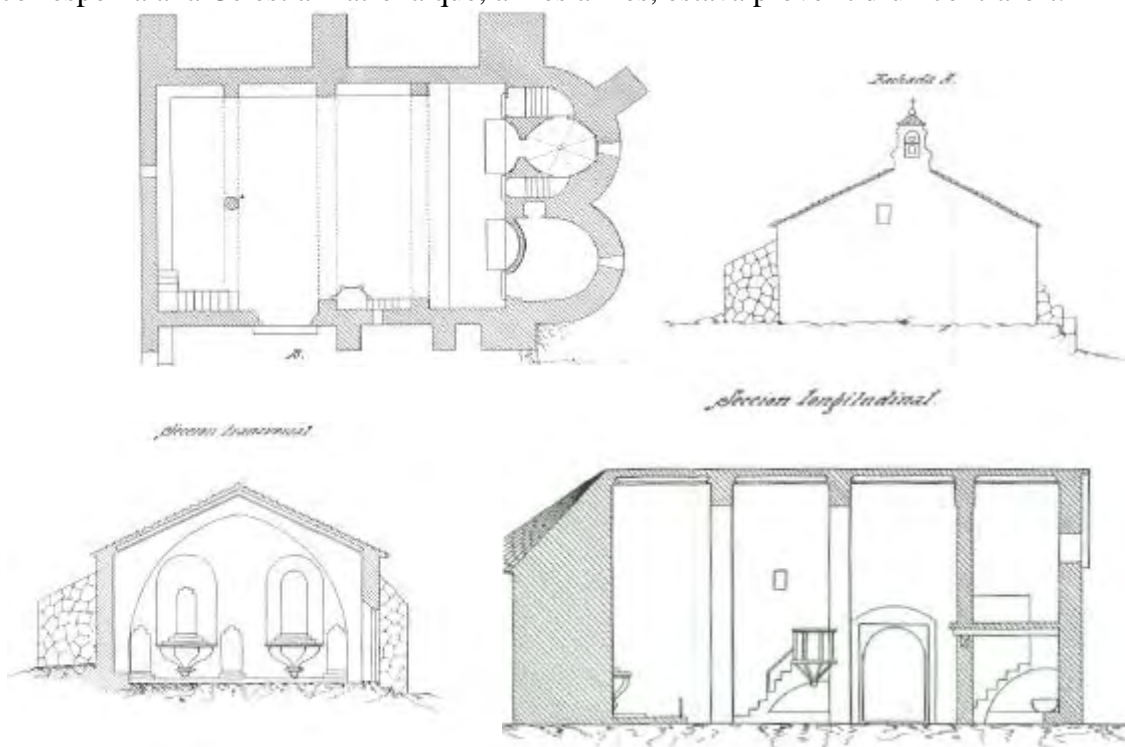
⁴¹ *Exp.* p. 33

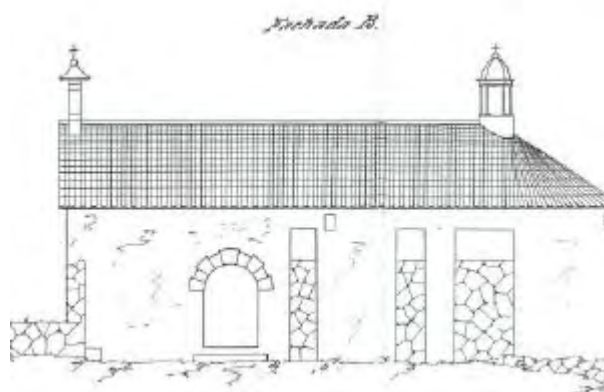
⁴² JOSÉ LUÍS ROS PÉREZ. *Los dibujos de un modernista. Claroscuro de Francisco de Asís Berenguer Mestres. Ermita de la Virgen de la Riera (1903 – 1904)*. Tesis doctoral. Inèdita. Barcelona 1983.

L'Ermita de Sant Bartomeu, segons un dibuix de Francesc Figueras (Cisquet de la Taverna)

A falta de fotografies (sabem que mossèn Iglésies demanà que se'n fessin abans d'enderrocar-la, però no les devien fer, perquè no s'han trobat enlloc), els plànols ens forneixen unes perspectives prou interessants, una de les quals l'acabem d'explicar. Començant per l'exterior, esmentarem una senzilla espadanya a la façana principal, que mirava a ponent, proveïda d'una campaneta i coronada per una menuda creu, que devia ser de ferro; sobre la teulada, cap a la part posterior, una menuda cúpula octagonal, sembla de vidre, que devia deixar traspasar una tènue llum davant dels altars de la Mare de Déu i de l'apòstol Sant Bartomeu. La porta d'entrada estava ubicada a la façana lateral, la meridional. També s'hi veu un detall dels contraforts que, efectivament, no eren de construcció uniforme. Però allò que més crida la nostra atenció, pel seu interès arquitectònic, són els dos absis, de factura gairebé simètrica, un pèl més gran el que corresponia a la Celestial Patrona que, a més a més, estava proveïda d'un contrafort.

Alguns plànols de l'ermita antiga

Si, a través de la planta, intentem situar-nos a l'interior, hi veurem la trona, situada al costat mateix de la porta, a la dreta tot entrant; el cor, situat a la part oposada als absis, és a dir, a la part de l'espadanya. També per la planta i la secció transversal, podem veure que l'altar i cambril de la Mare de Déu de la Riera, era al costat esquerre respecte la posició dels fidels, i el de Sant Bartomeu a la dreta. Bé, ho hem dit amb molta seguretat que la imatge de la Mare de Déu ocupava el cambril, encara que no hi ha res que ho indiqui, però si era la Patrona cal creure que se li destinà l'estança més bona. Aquest cambril era de forma octagonal, amb sengles escales per a pujar-hi i baixar-ne. L'absis que suposem de l'apòstol, tenia un altar més modest, com una simple capella o fornícula de forma cònca. La part de darrera de la fornícula de Sant Bartomeu, sembla que era dedicada a sagristia i cambra per guardar-hi els exvots.

Per la secció longitudinal podem apreciar, a més de la posició del presbiteri, de la trona i del cor, la de la pica baptismal, sota mateix del cor, a la part esquerra de la porta d'entrada.

Un altre detall que ens forneixen els plànols (que en els presentats no veiem) és la posició de l'hort i el lloc que ocupava: sorprèn força la distància que queda entre la façana de ponent, és a dir, la de l'espadanya, i la casa de l'ermità, al costat de la qual veiem el pou. Si les distàncies eren tal com es corresponen al plànol, i cal suposar que sí, l'ermita nova es va construir, en bona part, just a sobre d'on hi havia hagut l'hort.

No em considero entès en art, i encara menys en l'art romànic, però la forma arrodonida dels dos absis, fa pensar en l'estil romànic que alguns vells que vam conèixer en la nostra joventut asseguraven que tenia, possiblement per haver-ne sentit parlar. També ho assegurava Artur Dasca a la *Cronologia Parroquial*, en referir-se a mossèn Josep Iglésies, on comenta que “Durant el seu rectorat varen fer-se diverses obres algunes d'elles ben detestables, com la destrucció de l'antiga esglésiola romànica de Sant Bartomeu per edificar-hi la nova Ermita”.

Nosaltres no n'estem tan segurs, vull dir que tenim fonamentats dubtes que mossèn Iglésies hi tingués cap mena de responsabilitat. Potser és cert que no s'hi oposà d'una forma rotunda, però ignorem el per què. Ningú no ens pot assegurar, ara per ara, que mossèn Iglésies no hagués estat parlant amb la senyora Magdalena Martorell i li expliqués el seu projecte de construir una ermita nova, no de restaurar-la. Aquesta possibilitat no ens sembla gens desencaminada, fins i tot la trobem lògica, si tenim en consideració com va anar tot aquest afer. De manera que l'expressió “detestables” la

trobem exagerada, almenys referida a aquest cas. I, pel que es refereix a la negació de l'estil, segons els parer d'alguns arquitectes que hem consultat, ha passat en més d'una ocasió que, ja sigui per interessos o per qualsevol altre motiu, s'ha procurat ignorar les característiques històriques i artístiques d'algunes obres si als seus promotors els interessava més enderrocar que conservar un determinat monument.

És ben cert que, originalment, hi va haver una forta oposició popular a l'aterrament de l'ermita vella, però s'arribà a acords favorables a la nova construcció amb el rector i amb les autoritats⁴³ i els marmessors pogueren complir el manament de la senyora Magdalena Martorell o realitzar la seva pròpia iniciativa, que això no queda gens clar.

Quants plànols es van presentar?

Ja hem vist que el 30 de setembre de 1902, amb la sol·licitud que els marmessors i hereus dirigien a l'arquebisbe, hi adjuntaven els plànols d'un projecte, que podríem definir com a projecte inicial o primer projecte. La sol·licitud diu: <<según los planos que por duplicado se acompañan>>⁴⁴, que sotmetien a l'aprovació del purpurat, però sense que s'hi fes menció de cap mena d'estil ni tampoc no s'hi esmenta el nom de l'autor dels plànols. Per tant, desconeixem quina mena de construcció preveia aquell projecte primerenc, perquè els referits plànols no s'han trobat. Nosaltres, però, estem convençuts que són els que corresponen a l'obra realitzada el 1903.

Dos mesos i mig més tard, el 18 de desembre, a instàncies del Vicari General, reverend Ramon Guillamet, els hereus i marmessors ratificaven davant del notari Magí Torner, de Tarragona, el propòsit de tirar endavant la nova construcció, en compliment del manament rebut de la testadora i el mateix dia presentaven un pressupost i uns plànols, però no s'hi especifica si eren una còpia del projecte presentat inicialment o es tractava d'una nova proposta. Segons la diligència del notari, els plànols de l'ermita vella i els de la nova, junt amb el pressupost, tot per duplicat, quedava unit a l'expedient amb data de 19 de desembre, és a dir, l'endemà. Tot això ens fa pensar que devia ser una còpia del projecte inicial, ja que, com veurem de seguida, a mitjans de gener demanaran autorització per a canviar els plànols i el projecte. Tota una complicació que no hi haurà manera de treure'n l'entrellat. En el mateix acte se'ls exigia que diposessin una fiança en garantia del compliment de portar a terme la nova construcció.⁴⁵

Efectivament, el dia 15 de gener de 1903, el canonge Pere Garriga⁴⁶, en nom i representació dels hereus i marmessors de la senyora Magdalena, enviava un ofici al Vicari General on li manifestava que volien substituir els plànols presentats el 18 de desembre⁴⁷ <<con otros nuevos que mejoren el proyecto de construcción de la Ermita de la Riera>>⁴⁸, bo i demanant que fossin retirats els anteriors. Veritablement és desconcertant aquest canvi de projectes. Del 30 de setembre, al 15 de gener s'esmenten tres presentacions de plànols i encara veurem que els que s'han trobat, els que han

⁴³ *Exp.* ps. 34 a 41.

⁴⁴ *Exp.* p. 7

⁴⁵ *Exp.* ps. 11-12

⁴⁶ Havia estat designat representant dels marmessors el 18 de desembre anterior, càrrec que acceptà l'endemà mateix.

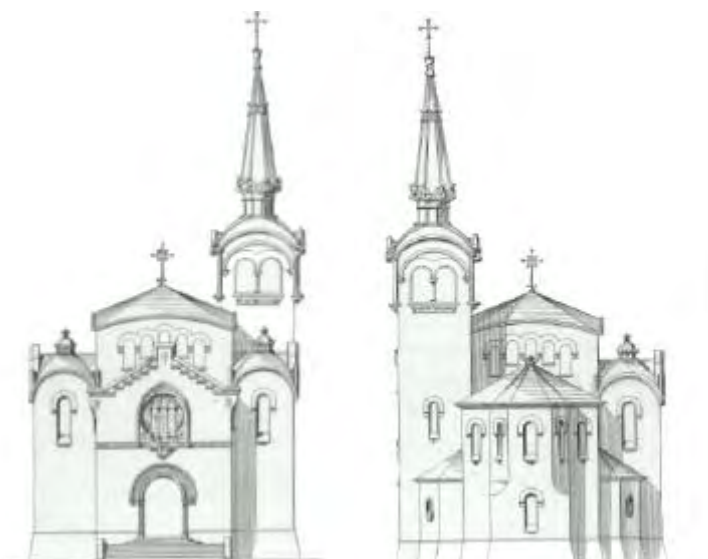
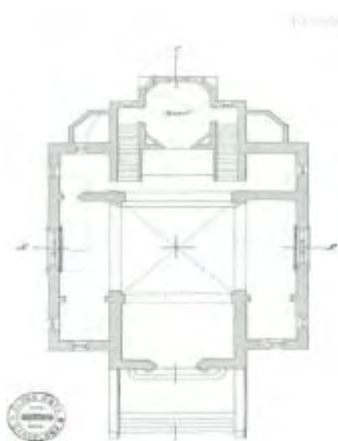
⁴⁷ Sols diu <<presentados en fecha 18 del año proximo pasado>>, sense especificar el mes, però ja hem vist que era el desembre, perquè els primers eren, com ja hem anat dient, de 30 de setembre de 1902.

⁴⁸ *Exp.* p. 23

arribat fins a nosaltres, porten la data del 10 de març de 1903. Tot aquest garbuix pot fer pensar en diversos projectes, però nosaltres ens inclinàriem per dos solament, sense descartar, això sí, la possibilitat que fossin tres.

Ramon Guillamet, Provisor i Vicari General, donava la seva conformitat a aquest darrer canvi, el mateix dia 15, i ordenava que fossin separats els altres (evidentment els presentats el 18 de desembre) i que fossin entregats al canonge Garriga⁴⁹.

El canonge apoderat, Dr. Garriga, el dia 27 de març, escrivia al Vicari General i li anunciava que <<de conformidad á lo manifestado en escrito de quince de Febrero>>⁵⁰ li lliuraven uns nous plànols de l'ermita vella i uns altres del projecte de nova construcció, tots firmats, aquests sí, per l'arquitecte Jaume Bayó i datats el 10 de març de 1903. Junt amb aquests darrers plànols, hi acompanyaven una *Reseña descriptiva* (a tall de memòria) i el pressupost de l'obra (un nou pressupost) que devia diferir del que sabem que havien presentat abans. Els nous plànols eren units a l'expedient i els altres eren separats. (Tan separats, que no s'han trobat enlloc, fins ara).

Plànol de les façanes anterior i posterior de l'ermita no realitzada

⁴⁹ Exp. p. 25

⁵⁰ Exp. p. 27. En realitat l'escrit no era del febrer, sinó del gener, tal com hem vist abans.

Dos dies abans, és a dir, el 21, des de les Borges del Camp, Mn. Joaquim Grau i Forns dirigia una sol·licitud a Mn. Iglésies (possiblement la va escriure des de la mateixa Abadia) en la que li demanava que informés el Prelat en el sentit de recomanar-li l'enderrocament del vell edifici per a procedir a la construcció del nou, i aprofita per a remarcar que no tenia estil definit⁵¹. En el mateix sentit es devia dirigir a l'Ajuntament, aleshores presidit per Salvador Roig i Bosch, alcalde. Tant l'autorització del rector com la de la Casa de la Vila porten la data del 23 de març. El primer manifestava que aplaudia l'enderroc i la nova construcció <<que se ha de emplazar en el mismo terreno que hoy ocupa y en sentido inverso al que actualmente tiene>> o sigui amb la rosassa mirant cap al poble, i hi fa fins a nou recomanacions, una de les quals era que per respecte a <<la sagrada antigüedad>>, es traguessin fotografies del santuari, per a deixar-ne memòria gràfica. També l'Ajuntament feia algunes recomanacions, però de menor consideració, tot manifestant la conformitat al seu estil: <<dándole un estilo románico, según los planos que se acompañan>>⁵². L'estil, però, no va ser romànic de transició, com preveia el projecte del Sr. Bayó, presentat el mes de març, sinó que va ser ben diferent i en resultà una obra volgutament modernista, com tots sabem, perquè ha arribat fins a nosaltres.

Ressenya descriptiva

A tall de memòria de l'obra que s'havia de realitzar, almenys en teoria, s'adjuntava als plànols una ressenya descriptiva, que firmava el Sr. Jaume Bayó, arquitecte. Aquest llarg escrit no porta la data completa, sols anota <<Barcelona... Marzo de 1903 y presentado en las Borjas del Campo á... Marzo del corriente>>. És de suposar que si els plànols són datats el 10 de març, la ressenya també devia ser d'aquells dies i, pel que respecta a la presentació a l'Abadia i a l'Ajuntament, la devia portar, junt amb els plànols, el mateix dia 21 que mossèn Grau datava la seva sol·licitud des de les Borges, tal com acabem de veure, però no s'hi va fer constar.

Una simple lectura ens posa en antecedents de les presses que hi van haver, perquè l'arquitecte comenta que hauria volgut explicar l'obra d'una forma més detallada en una memòria, però que no ho havia pogut fer perquè els marmessors volien <<llevar á la práctica á la mayor brevedad posible el encargo>> i, si fos possible <<consagrarla en la próxima fiesta mayor (1903), para solemnizar con festejos la inauguración del templo dedicado a la Virgen de la Riera>>. Aquestes presses, ens dirà, l'impossibilitaven d'expressar per escrit el seu projecte (ell escriu *pensamiento*), però que en faria una breu descripció de les parts més interessants⁵³. En referir-se a la necessitat de dotar-la d'un determinat estil, comenta que havia pensat en el gòtic del segle XV, però que <<enamorados profundamente del paisaje que rodea el sitio de la construcción sentimos la armonia que debe regular al contenido dentro del continente y esta la proporciona el estilo románico de transición>>⁵⁴. Potser caldrà tenir en consideració les següents paraules: <<haciendo que en él influyan las ideas constructivas modernas>>. Què devia voler dir amb això? És que ja preveien la transformació en una fàbrica d'estil d'inspiració modernista? ¿És que ja preveia la modificació total del projecte que

⁵¹ *Exp.* p. 33 i 34

⁵² L'acta de la Casa de la Vila, en referir-se a l'estil, transcriu allò que diu la *Reseña*.

⁵³ *Exp.II*, p. 3

⁵⁴ *Ibidem*, p. 3 i 4

mostraven els plànols del 10 de març, que adjuntaven amb la ressenya? La resposta no la sabem, però, pels fets esdevinguts posteriorment, intuïm que seria del tot afirmativa.

Si considerem que aquests documents de planificació eren datats el 10 de març i que la nova fàbrica es començà a edificar el mes de maig, sense que trobem entremig cap més referència d'incorporació de nous plànols, i que l'obra acabada i entregada a la vila al cap de vuit o nou mesos resultà tan diferent al projecte presentat i aprovat per tothom en la referida data que, almenys en teoria, era el que havia de servir de guia per a la construcció, conclourem que, pel que fa als estils entre l'un i l'altre, s'assemblen com un ou amb una castanya. No hi ha diferència respecte a la composició de la planta, vull dir a les dependències que s'hi preveïen i a les dimensions, però és absolutament diferent pel que fa a l'estil.

Tot això ens planteja més interrogants: com eren els plànols del projecte inicial, presentat el 30 de setembre de 1902? O bé, com eren els presentats el 18 de desembre del mateix any i separats de l'expedient el 15 de gener de 1903? Va ser algun d'aquests dos projectes el que es va fer servir en realitat? Eren un sol projecte? Nosaltres tenim el convenciment que la resposta hauria de ser afirmativa. I, qui els signava? Són qüestions que no podem respondre d'una forma concloent mentre no disposem d'aquells plànols o de documentació més específica. Procurarem donar-ne alguna informació més endavant.

Tornem a la ressenya, perquè allí explica molts altres aspectes de l'obra que s'havia de realitzar, però que no ens ofereixen cap mena de pista per a entendre l'embolic que hi ha entre projecte i realització. El campanar previst en el projecte, per exemple, resultà ben distint del que va quedar en ser acabada l'obra. La "*Reseña*" s'hi refereix en tres ocasions, una de les quals en termes espirituals: <<Y si vemos que una elevada aguja, remontándose en el azulado firmamento nos señala el camino que debemos seguir para gozar de la Eterna Dicha,...>>⁵⁵, de la fe, del cel, és clar. Remarquem l'expressió "una elevada aguja". En una altra ocasió ho fa en termes d'elegància: <<destacándose harmónicamente [l'Ermita] por su elevado campanario"⁵⁶; l'altra menció només es refereix a la seva situació en el conjunt, que és idèntica a la que en va resultar. Però el campanar va quedar escapçat, tot i que els plànols preveïen que fos elegant, esvelt, afuat. En tornarem a parlar.

Pressupost de les obres⁵⁷

El pressupost és llarg i detallat en cadascuna de les parts previstes a l'obra de fàbrica, des del moviment de terres, passant per la feina dels paletes des dels fonaments fins a la cúpula, els accessoris, la fusteria, la decoració, etc. Transcriurem, només, el resum final.

Feina dels paletes:

Fonaments	2.607'38 ptes.
Murs	8.785'60 “
Pilars i arcs	5.662'76 “

⁵⁵ *Ibidem*, p. 4

⁵⁶ És a dir, que l'afuament a tall de fletxa, li forneix concordança de proporcions i de formosor en el conjunt.

⁵⁷ Ja hem dit abans que els plànols presentats el 18 de desembre també anaven acompanyats d'un pressupost. No creiem pas que fos el mateix.

Voltes, sostres i paviments	2.414'35	“	
Arrebossats, estucats i pintures	3.427'31	“	
Accessoris	<u>1.920'--</u>	“	24.817'40 ptes.
Fusteria			5.500'-- “
Serralleria			<u>1.460'--</u> “
Cost total, pessetes			31.777'40 “
Enrunar l'Ermita vella			<u>1.000'--</u> “
Pessetes			32.777'40 “
Plans, pressupost i direcció	4'75%		<u>1.555'93</u> ⁵⁸ “
Pressupost total			34.333'33 Ptes.

És datat el 30 de març de 1903⁵⁹.

Qui va ser l'autor del projecte realitzat?

Els plànols que es guarden a l'Expedient (que no són els que es van realitzar, insistim perquè quedi ben clar), són obra de Jaume Bayó i Font (aleshores professor de l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona, segons la documentació, però que ara se'l considera catedràtic), el qual, en la ressenya que fa a tall de memòria, els cataloga com a romànic de transició i són datats, insistim, el 10 de març de 1903. Segons el canonge Garriga, van ser presentats per tal de millorar el primer projecte. Sorpren que aquests darrers plànols, presentats com a definitius, haguessin estat rebutjats a l'hora de la veritat, és a dir, de la construcció. Com que sembla que sols es van presentar dos projectes --és el nostre pressentiment--, cal pensar que es va executar el que corresponia als primers, presentats el 30 de setembre de 1902 i ratificats el 18 de desembre següent. Aquests són, però, els que no s'han pogut trobar. Com es van perdre?

Ja hem vist que el 15 de gener de 1903 (encara no s'havia escolat un mes de la ratificació que acabem de veure), el canonge Pere Garriga, en representació dels marmessors, sol·licitava poder substituir el projecte inicial per un altre de nou, bo i demanant que els primers fossin desglossats, és a dir, separats, de l'Expedient, acte que diligenciava haver realitzat el notari tarragoní senyor Torner, tot lliurant els separats al referit canonge. Així devia ser, creiem, com van desaparèixer del conjunt de documents.

Aquest fet desconcerta. I desconcerta perquè el nou projecte que, com hem vist, portava data del 10 de març i va ser presentat el 27 del mateix mes a les parts interessades com a definitiu i, començades les obres al cap d'algunes setmanes, no es va fer servir i va quedar arxivat a l'Expedient. Tot això ens fa pensar, i no ens sap greu d'insistir-hi, que els plànols que van servir per a la nova fàbrica (que són els que ens falten), són els primers que es van presentar. Per què, doncs, van fer una despesa inútil confeccionant un altre projecte? Nosaltres no hi sabem trobar explicació, però alguna cosa ens barrina pel cap. És una simple elucubració, però pot tenir alguna cosa de realitat. Pensem, sols

⁵⁸ Aquest import hi és equivocat, hauria de ser 1.556'93.

⁵⁹ A remarcar: un pressupost el 30 de setembre de 1902, un altre el 18 de desembre i ara aquest.

ho proposem com un pensament, que si haguessin presentat el projecte modernista, que aleshores no era encara gaire ben vist, la gent de la vila n'hauria pogut protestar i possiblement l'haurien rebutjat; si el projecte passava per romànic de transició, la seva figura ja podia ser més ben vista, ja s'assemblava més a una ermita. Aquelles paraules que hem vist que escrivia Bayó a la Ressenya: "haciendo que en él influyan las ideas constructivas modernas", semblen indicar que el canvi estava previst ja inicialment. Després, quan estaria fet, qui el tiraria a terra? És una simple especulació, evidentment, però del tot versemblant i fins i tot lògica.

Sabem qui era l'autor del darrer projecte, del no realitzat, però, qui era el creador del primer, o del segon, del bo en definitiva? L'expedient no en diu res, però la recerca bibliogràfica ens portà, primer, a conèixer un interessant article de l'arquitecte barceloní Antoni Ramon i Graells on atribueix el projecte de la nostra Ermita a Francesc d'Assís Berenguer i Mestres: "Altres obres d'arquitectura religiosa són l'ermita de la Verge de la Riera a les Borjes [sic] del Camp (1903-1904)"⁶⁰. El senyor Antoni Ramon cita com a font d'informació la tesi doctoral, inèdita, de José Luís ROS PÉREZ que porta el títol "*Los dibujos de un modernista. Claroscuro de Francisco de Asís Berenguer Mestres*", Barcelona 1983.

Francesc Berenguer i Mestres

Com que el treball no ha estat publicat, ens vam posar en contacte amb el Dr. Ros Pérez, que va tenir l'amabilitat de trametre'ns unes notes on, efectivament, veiem que atribueix, molt argumentadament, el projecte del santuari de la Mare de Déu de la Riera a Berenguer i Mestres. Ens aconsellà que veiéssim la seva tesi, dipositada a l'Arxiu de la Reial Càtedra Gaudí, de Barcelona, cosa que vàrem fer sense demora. Allí confirma la seva teoria d'atribuir el projecte al reusenc Berenguer⁶¹.

⁶⁰ RAMON I GRAELLS, Antoni. *Francesc d'Assís Berenguer i Mestres. El fill del mestre*, al Catàleg *Els arquitectes de Gaudí*, editat pel Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Barcelona 2002, p.31, nota 46.

⁶¹ Aquest criteri sobre l'autoria del projecte de l'ermita atribuït al Sr. Berenguer, el confirmà, també, el catedràtic d'arquitectura, Dr. Joan Bassegoda i Nonell, en la seva visita a la vila per a oferir una conferència, el 21 de maig de 2004, afirmant, amb convicció: "Ja hi podeu pujar de peus que aquesta ermita és de Berenguer".

El Vicari General autoritza enderrocar la vella i començar la nova

El 18 d'abril, un cop vistos tots els documents que constituï en l'expedient, el reverend Ramon Guillamet dictava l'acta que autoritzava que s'enrunés l'ermita vella i que a continuació es comencés a construir la nova. D'acord amb el text de l'acta, després d'analitzar a base dels corresponents "Resultandos" cada un dels apartats, decretava l'autorització.

Amb aquesta acta del Vicari General, que el notari Sr. Torner certificava que havia estat traslladada a totes les parts interessades, o sigui, al canonge Pere Garriga, a la Parròquia i a l'Ajuntament de les Borges del Camp el mateix dia 18 d'abril, es cloï en totes les diligències i tràmits previs per a dotar el poble de les Borges d'un nou Santuari.

Acte de col·locació de la primera pedra⁶²

Sabem que es va fer el dia 1 de juny de 1903, i sabem que es va fer enmig d'un acte festiu "imposar solemnement la primera pedra", però no ens dona cap més detall, com per exemple, si la gent es va traslladar en processó cap a l'Ermita (bé, al solar que havia quedat després d'enrunar la vella, la de Sant Bartomeu, on ja s'havien començat les obres de la nova); si s'hi celebrà missa de campanya (cosa que podria ser molt bé) o si va ser alguna mena de celebració entre religiosa i cívica, amb parlaments d'autoritats i clero..., no en sabem res, la nota del rector no dona cap mena de detall en aquest aspecte.

També sorprèn que en una crònica que trobem a *Semanario Católico*, de Reus, de data 11 de juliol d'aquell any, on s'expliquen els actes celebrats el 29 de juny, diada de Sant Pere, com a cloenda (ho remarquem, com a cloenda) del mes "consagrado al Sagrado Corazón de Jesús", no es faci cap menció a la festa de la col·locació de la primera pedra de l'Ermita. Bé es cert que *El Corresponsal* (no hi diu cap nom) solament explica (fins i tot amb profusió de detalls) els actes celebrats en aquella diada de cloenda, sense esmentar-ne cap dels diumenges anteriors, però sembla que la notícia de l'Ermita era prou important com per a fer-ne alguna mena d'esment i deixar-ne constància històrica, si calia en una altra crònica monogràfica. No en diu res en aquest article i no n'hem trobat cap altre. De manera que la notícia telegràfica de mossèn Iglésies, és l'única informació que hem trobat d'aquell acte.

La documentació de l'expedient fa un salt de nou mesos i ens situa al 15 de gener de 1904, data de la comunicació que feien els marmessors al Vicari General, on li manifesten que havien acabat l'obra de la nova Ermita. La veurem més endavant.

Què sabem del procés de les obres de construcció?

A través de la documentació del reiterat expedient, doncs, poca cosa sabríem concernent al període que separa el 18 d'abril de 1903, del 15 de gener de 1904, és a dir, del temps que duraren les obres, però per les factures que hi ha incloses al final, hem pogut intuir

⁶² <<se procehi al derribo de aquella en lo mes de Maig de 1903; á 1 de juny se feu la cerimonia de imposar solemnement la primera pedra>>. *Vario núm. 18. Quadern*, p. 2. AHDT.

que s’hi treballà de l’abril i el maig fins al desembre, això sí, sense detallar les diverses fases de la construcció. Intentarem fer-ne un breu seguiment.

A partir del dia 1 de juny, les obres van prendre un ritme de treball força intens, segons el que es dedueix de l’anàlisi de les referides factures de l’empresari constructor (i arquitecte) i de les que hi adjunta dels diversos artesans que hi van treballar. D’acord amb aquestes notes, el mes de maig, a més d’enderrocar el vell edifici, ja es va treballar en els fonaments del nou. Ens ho dirà la nota introductòria de la factura senyalada de número 1, que és datada el 31 d’aquell mes. En realitat, les obres ja van començar el 27 d’abril, segons la referida factura: “Abril del 27 al 2 de Maig. Entregat a Mateu Sans per jornals i transports, 188’37 [pessetes]”. El Mateu Sans va ser un paleta de la vila que jo encara vaig poder conèixer. El maig, doncs, ja es van fer fonaments i part del sòcol.

Junt amb els paletes i manobres de les Borges, hi havia treballant personal professional de Barcelona, de l’empresa familiar de l’arquitecte Jaume Bayó. L’encapçalament de les factures portava la següent llegenda: “**Jaime Bayó. Arquitecto y Constructor. Clot, nº. 45. Barcelona**”. Aquesta va ser l’empresa que portà a terme l’obra de fàbrica, amb la col·laboració (ara possiblement en diríem *subcontractació*) de la que regentava Mateu Sans, al qual anirem trobant relacionat amb les obres, a través de les factures, setmana rera setmana, fins al mes de desembre.

Uns altres detalls que coneixem respecte de la construcció, són els preus d’alguns jornals. En aquest aspecte, però, sols sabem els dels operaris de Barcelona, perquè els dels obrers borgencs van inclòsos amb les factures de Mateu Sans i no s’hi detallen. Pel que fa als que havien vingut de la capital catalana, en concepte d’encarregats, cobraven sis pessetes cada dia: “Encarregats 12 jor. á 6 ptes., 72”⁶³. A la mateixa factura es relacionen unes altres despeses com, per exemple, les de viatge i manutenció del personal barceloní, que anaven a compte del pressupost: “Gastos de viatge y fonda dels encarregats y germans Bayó, 80’45”. Les dels germans Bayó surten poques vegades, les dels encarregats es troben cada setmana, cosa que fa suposar que hi devien ser gairebé permanentment, però s’hi endevina que anaven a passar la festa dominical a Barcelona, amb la família. Ultra els encarregats, hi havia oficials paletes, que cobraven, també, sis pessetes: “Por jornales albañil de Barcelona, 36”⁶⁴. Per les anotacions de les factures, sembla que es pot deduir que feien hores extraordinàries, perquè els setmanals no coincidien a 6 dies per 6 pessetes, 36 a la setmana. La setmana del 27 de juliol a l’1 d’agost, per exemple, trobem que es pagava la despesa de 6 obrers i els jornals pujaven a 260 pessetes, o sigui que sortien a 43’33 ptes. per paleta i setmana. Això ens fa suposar que algun dia van fer alguna hora extra, perquè cobraven 7’33 ptes. per sobre del setmanal. Aquest càlcul es fa suposant que tots treballaven hores extres, però podia passar que n’hi hagués uns que en treballassin més que uns altres, o que uns les treballassin i uns altres no. És un detall que no coneixem.

Sabem que s’hi estava treballant, però no es detecta gaire sovint en quina part de l’obra es trobaven, perquè no ho especifiquen les factures. Devia ser el més d’agost –sols ho proposem com una possibilitat– que es realitzava l’anagrama de la Mare de Déu de sobre la llinda del portal, en l’espai emmarcat per obra vista. D’acord amb la certificació s’havia fet amb trencadís de ceràmica de color blau, ribetejades en groc sobre fons

⁶³ Exp. Factura núm. 1, 31-05-1903. Venien dos encarregats.

⁶⁴ Exp. Factura núm. 4, 01-09-1903.

blanc. Ens fa pensar que es feia en aquesta època, la factura de Sever Cuixart⁶⁵ on diu “Per fé una plantilla per l’nom de Maria”, cosa que suposaria que el portal d’entrada i la façana ja devien estar construïts i procedien a dibuixar el símbol de la Mare de Déu.

La setmana de 7 al 12 de setembre, la factura de Mateu Sans pujava menys de l’habitual, cosa que atribuí a la Festa Major, és a dir, que devien deixar de treballar els dies de la festa. També ho notem al setmanal de Josep Segur, un paleta de Barcelona, que li quedà reduït a 30 pessetes, és a dir, que devia fer festa el dia 8. Sembla que el mes de setembre ja es devien enrajolar algunes de les dependències interiors, perquè la setmana del 21 al 26 es pagaven “A Sebastian Ribó s/f. de baldosas, 66’70”, i que ja estaven preparades les escales de granit artificial “y cargar vagon de peldaños”⁶⁶. I encara més escales de granit i el mosaic per a la nau central i pel cambril de la Mare de Déu s’anaven liquidant durant el mes d’octubre.

Durant el novembre, es troben més notes relatives a la part d’accessoris, cosa que vol dir que l’edifici ja estava totalment configurat. Es paguen factures de portes, baranes, la trona, estucar, pintar, etc. El mes de desembre abonaven a Mateu Sans 37 pessetes per la col·locació de l’Altar.

Les imatges de Sant Bartomeu, copatró, Santa Marina i Sant Blai, sembla que van ser esculpides durant el mes de juny, segons la factura de Joan Batllori del dia 20: “para modelar tres figuras de barro (...) Sn. Blas, Sta. Marina y Sn. Bartomeu de barro”. I encara una nota per treballs de l’escultor “hechos en los mismos santos o imágenes”⁶⁷. Hem parlat del més de juny, però una factura del 31 de maig, del fuster barceloní Sever Cuixart, ja s’hi refereix: “Per encolá 3 imatges treball i aiguacuit”⁶⁸, devia ser per encolar els motlles que havien de servir per les figures de fang de Batllori.

El mateix Sever Cuixart, que és de qui trobem més factures, en presentà ja el mes de maig per diversos bastiments i sindris de portes i rosasses de l’Ermita, o sigui que ja el maig tenien a punt els bastiments per a poder aixecar les parets. Una factura del 30 de juny ens assabenta que l’esmentat fuster havia construït una plantilla per sobre el portal d’entrada, per a poder construir la sanefa d’obra vista que emmarca l’anagrama de la Mare de Déu. O sigui que ho tenien tot ben preparat.

Si en alguna ocasió ens ha passat pel cap (que ens hi ha passat més d’una vegada) que podien haver anat variant el projecte sobre la marxa, modificant-ne els plànols a mesura que s’anava aixecant la nova fàbrica, tots aquests detalls ens demostren que això no era possible, ben al contrari, demostren que havien d’existir uns altres plànols diferents dels que tenim datats del 10 de març, que ja preveïen una altra mena d’estil, una altra mena de construcció de l’edifici.

Durant els mesos de juny, juliol i agost, el fuster ja treballava en la construcció de l’altar i algunes altres coses accessòries. La factura ens assabenta que els fusters cobraven un jornal més baix que els paletes, de l’ordre d’un 33% menys. El sou de l’oficial fuster era de 4 pessetes. Va ser Sever Cuixart qui va fer la major part de la construcció de fusta de l’Ermita. Com a curiositat direm que la trona va costar 190 pessetes. Un altre fuster el

⁶⁵ La número 12, datada el 31 d’agost.

⁶⁶ *Exp.* Factura núm. 5

⁶⁷ *Exp.* Factura núm. 8

⁶⁸ *Exp.* Factura núm. 9

trobem per a la construcció de l'altar, que possiblement va fer la part més artística de l'ornamentació, va ser Miquel Massagué. Els vitralls els va proveir la fàbrica Luengo i Guitart; l'altar el va daurar Toribi Sampere i Ferran Xumetra va ser qui va pintar el cambril per 150 pessetes, segons el preu establert en contracte previ. Tots eren de Barcelona. La darrera factura de l'empresa Jaume Bayó, és la número 7, datada el 15 de desembre, i en la nota introductòria considerava ja les obres acabades: "Importe de las facturas satisfechas, desde la última, para terminar definitivamente las obras de construcción de la Ermita de la Riera en las Borjas". Però si ells les consideraven acabades, no pensava igual la parròquia, encapçalada per Mn. Josep Iglésies, ni la Casa de la Vila, amb el senyor Alcalde, no hi estaven d'acord. Tampoc el poble. I no hi estaven d'acord perquè hi mancaven algunes coses importants. Ja ho anirem veient.

Aquests són, a grans trets, els detalls de la construcció que hem pogut conèixer gràcies a les factures que hi ha arxivades, incloses a l'expedient.

III

MALESTAR PER L'OBRA MAL ACABADA

Enfrontament per les obres no acabades

Amb data 13 de gener de 1904, l'arquitecte senyor Jaume Bayó (que havia dirigit les obres, a més de ser-ne el constructor), des de Barcelona, estenia una certificació d'haver-les acabat, que a nosaltres ens fa tot l'efecte d'un certificat de tràmit, allò que se'n diu d'obligat compliment, o sigui fet més per a complir la legalitat que no pas per la satisfacció d'haver-ne estat l'executor material. No hi sabem detectar ni alegria, ni il·lusió. Potser més aviat hi noten com una mena de frustració. Evidentment, només ho proposem com una impressió que ens ha causat a nosaltres la seva lectura. Comenta que l'obra li va ser encomanada pels marmessors --que ja coneixem--; que va dirigir els treballs d'enrunar la vella i els de l'obra nova "adaptada á los [planos] que V. S. se sirvió aprobar..."⁶⁹. Però encara afegirà, a parer nostre, sense cap mena d'entusiasme: "y como en la misma se han introducido mejoras y adiciones que el infrascrito creyó necesarias en realizar". No sabem a quines millores al·ludeix, a no ser que es refereixi al canvi total d'estil. Si fos així, creiem que hauria estat més elegant que ho hagués manifestat sincerament. Tampoc no hi sabem detectar "las adiciones". Això, és clar, perquè la nostra referència són els plànols del 10 de març de 1903, potser si tinguéssim al davant els que es van fer servir, ho hauríem de valorar d'una altra manera. En canvi silenci l'escapçada del campanar i els motius que van provocar aquesta absurda mutilació arquitectònica del projecte, i possiblement els calla per prudència de cara a evitar un enfrontament amb els hereus de la senyora Magdalena, que creiem devien ser els que li ho devien exigir.

⁶⁹ Però, a quins plànols es refereix? O bé, encara, què cal entendre per <<adaptada>>, si no hi ha res igual? Segons els plànols que figuren a l'expedient, que van ser els que van aprovar totes les parts involucrades en el projecte (Arquebisbat, Parròquia, Ajuntament), no va ser una adaptació, sinó una modificació total, ben ostensible fins i tot als ulls dels més profans!

També els marmessors es refereixen als canvis, i els justifiquen, en la seva carta al Vicari General, datada el 15 de gener (ja ens hi hem referit anteriorment), quan li comenten que durant la construcció “atinadas observaciones obligaron al Sr. Arquitecto a variar algunos detalles, y á prescindir de otros que figuran en el proyecto”. Ja hem comentat que no van ser simples canvis, ni ‘variar algunos detalles’, sinó canvis radicals els que s’hi van realitzar. A parer nostre, encara que profans i inexperts en matèria de construcció, havia de ser del tot impossible fer una adaptació dels plànols presentats el 10 de març, volem dir que hi havia d’haver un altre joc de documents de planificació, sense els quals no es podia fer el canvi total que en va resultar. I, com que ja hem vist que se n’havien presentat uns altres, com a mínim uns altres, que, en teoria, van ser desglossats de l’expedient, això ens fa pensar que havien de ser aquells els que van servir per a la construcció.

Però hi ha més interrogants: ¿per què el mes de març de 1903 es presentava un nou projecte si després no el van executar? ¿És que els que havien presentat inicialment preveïen un projecte modernista i van provocar una reacció popular contrària, que van voler evitar amb la presentació d’un altre projecte? Són qüestions que, amb la informació que tenim, som incapaços de respondre. Encara hi ha més coses que no encaixen prou, per no dir gens: en referir-se a les modificacions efectuades, els hereus parlen de l’haver substituït “las columnitas de piedra artificial del portal de la fachada por derrames molderados en ladrillos fabricados ex profeso”⁷⁰. En canvi sembla que ja ho preveïa l’arquitecte a la *Reseña descriptiva* on parlava d’emprar “fábrica de ladrillo que encuadre frisos y cornisas de cerámica (...). No podremos emplear silleria en los ángulos, ni demás cadenas verticales porqué en nuestro proyecto pensamos resolverlos por medio de ladrillo moldurado”⁷¹.

En la nota dels marmessors hi ha arguments que són, si més no, d’una gran ingenuïtat quan afirmen que el canvi del portal es va fer “para evitar su deterioro por parte de algun mal intencionado” i encara afegeixen que “Variado el portal fue necesario variar el roseton para obtener un conjunto armonico, lo mismo que las cornisas”. Inaudit! D’acord amb aquestes paraules, caldria pensar que tots els canvis d’estil, totes les modificacions, s’havien fet sobre la marxa, d’una forma improvisada. La realitat que hem vist abans, quan ens hem referit al procés de les obres de construcció, destrueix aquesta argumentació perquè ja anteriorment a la data de col·locació de la primera pedra, és a dir, durant el més de maig es feien bastiments, sindris i motllures que necessitaven uns plànols concrets, molt diferents als que preveïen els del mes de març, tant per les obertures de portes i finestrals, com pel que feia referència al portal d’entrada, als frisos i les cornises, tot tant diferent entre el pretès romànic de transició i el modernista que en resultà. No sabem per què van modificar el projecte i, potser per això, ens desconcerta aquesta voluntat de voler justificar uns canvis que havien d’estar previstos abans de començar les obres.

⁷⁰ *Exp.II*, p. 9

⁷¹ *Ibidem*, 8 i 9. Queda ben clar, doncs, que ja ho preveïa inicialment l’arquitecte.

L'ermita tal com va quedar originalment

Per què no s'acabà el campanar?

Encara explicaran, o intentaran explicar, més canvis els marmessors, però, la traca final dels despropòsits la trobem quan es refereixen al campanar inacabat. Ho expliquen així: “En el campanario no se ha dado el remate en punta porque los operarios se negaron, atendiendo que la fuerza del viento era tal que varias veces perdieron el equilibrio y hubiera podido ocurrir alguna desgracia”⁷². Aquest argument no se'l podia creure ningú. No se'l podien creure aleshores, ni ens el podem creure ara. És cert que a la nostra comarca hi ha èpoques que el vent hi sol bufar molt fort, però d'aquest fet natural argumentar que no podien cloure l'obra del campanar, és una fallàcia, per no dir una ximpleria, més pròpia d'un alienat que de persones a les quals se'ls ha de suposar una notable cultura, a més de sentit comú i fins i tot honestetat per la seva condició de sacerdots. Una cosa és que faci vent alguns dies, i que bufi fort, però no sempre ho fa amb la mateixa intensitat i mai no en fa d'una forma permanent. Si va ser cert --que ho devia ser-- que alguns dies feia massa vent, aquells dies els operaris es podien haver dedicat a unes altres feines, en llocs més protegits, i reprendre les obres del campanar els dies que no en feia, o que amainava, fins a acabar-lo. Es devien adonar de la poca consistència de la seva argumentació i n'apunten una altra d'igualmente insostenible, però que a més a més havia de resultar com una mena d'ofensa per l'arquitecte: “Y al mismo tiempo no convenia rematar en punta porque la flecha no podia resultar solida atendida la fuerza de los vientos reinantes”⁷³.

O sigui, com si l'arquitecte hagués estat un incompetent i no hagués realitzat els càlculs corresponents per a assegurar la solidesa de “la flecha” i tot el que hagués estat necessari. De sagetes i de penells, d'acabaments afuats, n'hi ha per tot arreu, també a les Borges, a la cúpula de l'Església i al campanar, i a la Torre Sans, per exemple. Pensem més en la gasiveria que en causes meteorològiques. Recordem que, a més de marmessors, eren hereus, calia, doncs, retallar despeses, de manera que, en benefici seu, ens privaren de l'elegància i l'esveltesa d'un campanar tal com l'havia dissenyat el seu creador.

⁷² *Ibidem*, 10

⁷³ *Ibidem*.

L'arquitecte que dirigí les obres (que no era l'autor del projecte, ja n'hem parlat i en parlarem), en referir-se al campanar, ho fa sense cap entusiasme, com si n'estigués ressentit, no es refereix en cap moment a la brutal escapçada, no devia saber com fer-ho. Veiem com ens ho diu: "En la torre angular posterior y a la derecha⁷⁴, tal como se ve en los planos hemos construido el campanario, cuya torre elevándose por sobre la Ermita, permite la observación del bello panorama que se contempla desde el descansillo superior...". És evident que es tracta d'un comentari de compromís, com si no s'atrevís a parlar de la mutilació, quan ell, precisament ell, havia de ser la persona indicada per a justificar la impossibilitat de rematar-lo correctament, si hi hagués hagut tal dificultat. Per què no en parlava? Ens sembla evident: perquè no hi va haver cap motiu que, per causa dels elements de la naturalesa, fes necessària aquella absurda retallada. Calla, però el seu silenci no ens sembla pas de complicitat, sinó de disgust, un silenci dolgut: havien retallat una de les parts que més personalitat haurien donat a l'Ermita i això, encara que no fos l'autor del projecte, li havia de dolre. Recordem que a la *Reseña descriptiva*, quan s'hi referia, hi posava prou d'èmfasi: "destacándose harmónicamente por su elevado campanario", o la que encara és més bonica, més espiritual: "Y si vemos que una elevada aguja, remontándose en el azulado firmamento nos señala el camino que debemos seguir...". Ara ja no podia dir això, el camí havia estat retallat i el retall li havia tret encant, era millor no parlar-ne. Potser n'hauria hagut de parlar massa. A les altres parts de la certificació no ens hi cal referir, perquè no tenen cap mena d'interès, són simples informes rutinaris, de compromís.

Acceptació de l'obra no acabada

Una altra cosa que ens sembla de dubtosa objectivitat, és l'informe que aixecà l'apoderat dels marmessors, el canonge Pere Garriga, que havia estat designat com a representant de Ramon Guillamet, Vicari General de la Diòcesi, per a rebre l'obra acabada. Entenem que no era la persona més imparcial per a una comesa d'aquesta mena, per més que fos prevere, perquè podia tenir una certa tendència a afavorir els interessos dels seus representats. I la va tenir. Emprant un símil judicial, direm que va actuar d'advocat defensor i de fiscal acusador, o de jutge i part, i això no era just, perquè el resultat no podia ser objectivament honest. I no ho va ser perquè es decantà, interessadament, per no emprar un mot més dur, a favor dels seus representats.

L'informe del Canonge deia que havia visitat l'obra acompanyat del perit Agustí Fabregat i Barberà, que devia ser de Tarragona, i conjuntament amb mossèn Joaquim Grau, marmessor, mossèn Josep Iglésies i Vidal, rector de la vila, l'arquitecte Jaume Bayó <<y varios vecinos de la referida villa>> (observem que no es refereix a la presència de l'Alcalde ni a cap representant de la Casa de la Vila, cosa que demostra la posició de rebuig del Consistori en considerar que l'obra no era correctament acabada --mossèn Iglésies hi va haver de ser perquè havia estat <<delegado por la superioridad>>, com dirà en el seu informe, i no li tocà altre remei que obeir), van veure l'obra de fàbrica que els era lliurada. El dictamen del canonge és un document breu (ben diferent al del rector Mn. Iglésies), on ignora expressament coses tan importants com el canvi d'estil⁷⁵, la brutal retallada del campanar, la falta d'un setial per a la imatge de la Mare de Déu de la Riera, dels bancs per als fidels i de seients per als celebrants... Pere

⁷⁴ Evidentment es refereix a la seva ubicació, però vist des de la part frontal.

⁷⁵ Desconeixem si aquest canvi podia haver estat pactat prèviament per totes les parts, i podia ser molt bé, perquè no s'hi refereix ningú.

Garriga ho ignora tot i sols feia constar unes observacions simples, que ens semblen banals, com eren la manca d'una tela metàl·lica als finestrals i la necessitat de protegir un dipòsit d'aigua, que el marmessor assegurà que corregiria. Manifesta que la nova Ermita reunia les condicions de solidesa requerides i les <<bellezas artisticas que ofrece su decoración>> (que no era ben bé cert, perquè ja veurem que algunes són denunciades per Mn. Iglésies). Diu algunes altres coses sense interès i manifesta que acceptava les claus de mans del marmessor i hereu i que les lliurava al rector de la vila, que se'n va fer càrrec. Però no diu en quines condicions les acceptà mossèn Iglésies, qui les prengué per pura obediència, però protestant de totes les mancances detectades que li feien dir, amb raó, que no estava acabada.

L'ofici del canonge Garriga, anava dirigit al Vicari General i era datat el 26 de gener de 1904. El de mossèn Josep Iglésies, que veurem més endavant, era datat el dia abans. Això ens fa pensar que el devia donar al canonge Garriga perquè fos ell qui el lliurés a Ramon Guillamet. Però l'interessant document del rector, no va ser inclòs a l'expedient. Ens preguntem, per què? Què va passar? Es va perdre pel camí? Sols podem dir que tenim seriosos dubtes que l'arribés a veure el Dr. Guillamet.

El dia 1 de febrer, el Vicari General ordenava que l'ofici del canonge s'unís a l'expedient i el notari Magí Torner certificava haver-ho fet, però no es refereix en cap moment a l'informe de mossèn Iglésies ordenant que s'unís a l'expedient. Gairebé tres setmanes després, el 20, oficiava que havent vist i considerat tot el que havien exposat els marmessors en la seva carta del 15 de gener, el certificat de l'arquitecte del 13 del mateix mes, i l'informe del Dr. Garriga, donava per complimentada l'ordre de construcció de l'Ermita. Tampoc aquí no esmenta l'informe del rector de la vila, no sabem si era perquè no el coneixia o perquè no interessava tenir-lo en consideració. Nosaltres ens inclinem per creure que no el coneixia, que algú l'havia amagat intencionadament perquè, d'haver-lo conegut, el Vicari General s'hauria vist obligat a no acceptar l'obra i a obligar els marmessors a donar-hi una solució que satisfés la part afectada: la parròquia i la vila. No; va ser més fàcil amagar-lo perquè així el Dr. Guillamet, en ignorar l'oposició, podia considerar complimentat l'encàrrec que la senyora Magdalena Martorell havia fet als seus hereus i marmessors. I així va ser i de seguida ordenà que els fos retornat l'aval que havien dipositat abans de començar les obres⁷⁶. Va córrer massa.

S'havia aprovat la recepció d'una obra mal deixada i a més inacabada. No és pot parlar solament d'una irregularitat, n'hi havia més d'una: era inacabada i a més, mal acabada. Els marmessors i el canonge no havien actuat correctament i el mandat que, als primers, havia confiat la senyora Magdalena Martorell, no estava ben resolt. Aquest fet ens ha fet pensar que el Dr. Ramon Guillamet, que havia estat el principal responsable del control de les obres, no estava ben informat i per això accedí a la seva aprovació. Possiblement

⁷⁶ <<Visto y tenido en consideración lo expuesto por los señores Albaceas y herederos de la Sra. Dª Magdalena Martorell (...) la certificación del arquitecto D. Jaime Bayó (...) y el informe del M.Y. Sr. Dr. D. Pedro Garriga nombrado por este Vicariato para la visita y reconocimiento de la nueva Ermita de Ntra. Señora de la Riera>>. *Exp.* p. Com podem comprovar, l'informe de Mn. Iglésies, que també havia estat delegat expressament pel Vicari General, (i el de l'Ajuntament, que no hem vist, però que devia existir), els ignora completament. Què se n'havia fet? És cert que l'esmentat informe no va ser destruït, però va ser arxivat en una carpeta de documents diversos, on el vam poder exhumar.

es refià de la informació que li arribà del canonge i, desconeixent el de mossèn Iglésies (i el de la Casa de la Vila?⁷⁷), es manifestà conforme.

Més tard sí que li van arribar les protestes, tant les del rector com les de la Casa de la Vila, que també arribaren al prelat, i aleshores es devien adonar de la precipitació, però l'aval ja s'havia retornat i no havent-hi ja cap possibilitat d'exigir als hereus --responsables del tort--, la seva esmena, tot i que les protestes de les parts perjudicades s'allargaren considerablement, l'Ermita restà inacabada i, de moment sols podem suposar que el setial, els bancs i les altres coses, les va haver de pagar el poble... i el campanar encara roman inacabat. Els borgencs i les borgenques, sobretot els creients, en van quedar disgustats i decebuts, aquesta és la impressió general que en vam treure anys endarrere en parlar-ne amb la gent gran que havia viscut els fets.

Cost total de les obres

Hem vist abans, que les obres s'havien pressupostat per 34.333'33 pessetes, però un pic finalitzada la nova Ermita, segons els comptes que presentaren els marmessors i hereus, veiem que s'havien desfasat considerablement respecte del pressupost. Segons la relació de factures que presentaren els marmessors a l'Arquebisbe, per a justificar les despeses efectuades, les obres van costar 40.276'26 pessetes, és a dir que s'havien encarit 5.942'93 ptes. més del què s'havia calculat prèviament.

Les protestes per les obres no acabades i per les mal acabades, portaran cua

L'ofici del canonge Garriga manifesta una conformitat gairebé total amb l'obra que se li lliurava, i la va rebre com a bona, llevat d'algunes observacions insignificants. Si haguéssim de fer cas únicament de la documentació de l'expedient, que ja hem vist que no és prou completa, hores d'ara sols sabríem que el campanar era inacabat. I ho sabríem perquè la ressenya descriptiva ja ens parla d'una elevada agulla que es remunta en el blau firmament, o perquè en l'informe de final d'obra els mateixos marmessors ho deien ben clar, en afirmar que <<En el campanario no se ha dado el remate en punta>>, pels motius que ja hem comentat abans, però no sabríem res de les altres mancances a les que al·ludeix el rector de la parròquia. Podem afirmar, doncs, que l'expedient restà incomplet en no incloure l'informe de mossèn Iglésies. No podem dir el mateix del de l'Ajuntament, perquè ignorem si n'hi va haver, tot i que suposem que sí, perquè el mes d'abril de 1904 es va nomenar una comissió municipal formada pel segon alcalde, Miquel Sagristà i Vidal, i els regidors Joan Daroca i Mestre i Francesc Baiges i Mestre, a més d'algunes altres persones que els al·ludits volguessin invitar per a anar a entrevistar-se amb l'Arquebisbe <<al objeto de reiterarle las deficiencias que se notan en la Ermita de Nuestra Señora de la Riera recién construida>>⁷⁸.

Mossèn Iglésies assegura que acceptà l'encàrrec de supervisar l'obra <<con la responsabilidad consiguiente, en fuerza de la imparcialidad que semejantes actos reclaman>>. I d'acord amb aquest honest criteri, feia constar fins a deu punts que, a parer seu no estaven ben resolts, o gens resolts.

⁷⁷ És evident que això de l'informe de la Casa de la Vila sols ho podem suposar perquè no l'esmenta (tampoc no ho fa del de mossèn Iglésies, però tenim el document, de l'Ajuntament no en tenim notícia).

⁷⁸ Llibre d'Actes núm. 7, fs. 62v i 63. Arxiu Municipal.

El primer punt que fa observar es refereix al campanar: <<la torre o campanario está sin terminar y no está conforme con el diseño presentado, ofreciendo una mole achatada de muy mal gusto arquitectónico>>. Efectivament, era, i és, naturalment, desproporcionat al conjunt de l'Ermita. Havia estat escapçat d'una forma brutal, cosa que xocava amb l'elegància de la torre que havien imaginat les persones que coneixien el projecte, que es devien sentir enganyades i devien considerar que els marmessors havien desatès la voluntat de la testadora. Hauria estat interessant poder escoltar les argumentacions acusatòries de mossèn Iglésies i dels prohoms de la vila davant del prevere Joaquim Grau, del canonge Garriga i del perit de Tarragona i com devien intentar defensar-se, aquests darrers, amb l'argumentació poca-solta, per no ser més explícit, que no s'havia pogut acabar, el campanar, per causa del vent. M'imagino el senyor Bayó, envermellit per la sufocació, sense saber què dir, per la situació compromesa on l'havien posat els marmessors amb la seva gasiveria.

El segon punt, ja és més justificable de cara al raonament de l'arquitecte, perquè era difícil fer dos cambrils. No era impossible, evidentment, però el projecte que coneixem, datat el 10 de març de 1903, ja només en preveu un. No sabem si l'altre o els altres projectes anteriors en preveien dos, perquè no els hem vist, però estem segurs que tampoc no consideraven aquesta possibilitat. Acostumada la gent de les Borges a veure un presbiteri amb dos altars, ara, ni que haguessin situat Sant Bartomeu en posició preferent, els devia semblar que era una desatenció a l'apòstol, sota l'advocació del qual es va fundar, segles endarrera, el Santuari. Possiblement aquí va prevaler la devoció de la senyora Magdalena a la Mare de Déu de la Riera, per sobre la que devia tenir a Sant Bartomeu.

Si en el punt segon no trobem gaire escaient la reclamació, almenys d'acord amb la informació de què disposem, la del punt tercer, que es refereix a no haver disposat un setial dins del cambril per a col·locar-hi la Venerada Imatge sí que és una queixa molt raonada: <<no se ha cuidado de levantar un trono á la Virgen>>, escriurà. Què volien, els marmessor, que la possessin sobre una caixa de fusta de tabac? O és que l'havien de deixar a terra? És evident que aquesta mancança l'havia de detectar el canonge (i si no hi hagués reparat, la hi devien fer observar) doncs, per què la ignorà en el seu informe?

Però hi faltaven més coses al cambril: un àngel de cos sencer a cada costat de la Mare de Déu i les imatges de les quatre Virtuts i encara la figura d'un escolanet per a recollir les almoines. Els punts quart i cinquè es refereixen a unes altres mancances, unes d'ornamentals i les altres relacionades amb el mobiliari, totes les quals reclamaven que fossin ateses pels hereus. Una de les notes es refereix a la manca d'un emblema o símbol que recollís el record històric de l'aparició de la imatge de Santa Maria al pastor, envoltat pel ramat; no hi van posar ni les dues làmpades per a il·luminar l'Altar Major, ni tampoc els bancs per a seure la gent, tant a la nau com al cor. Per si tot això fos poc, no hi van posar ni els bancs per a seure els ministres de l'Altar, els celebrants. Els hereus es van limitar a fer, simplement, l'obra de fàbrica, i encara no acabada, com ja hem vist.

Encara hi ha més reclamacions, però les considerem de poca importància i, com a mostra del dubtós comportament dels marmessors, ja n'hi ha prou amb això que hem anat veient. Havia de ser indignant que els lliuressin una obra tan mal deixada, i més indignant encara que el canonge Garriga l'hagués donada com a digna de ser rebuda.

Mossèn Iglésies deia a l'Arquebisbe que en atenció a les deficiències denunciades, respectant el seu superior criteri, no donés per aprovades ni per acceptades les obres de l'Ermita, sense que abans no s'obligués els marmessors a deixar-les en l'estat reclamat, en evitació que <<el pueblo tome de ello pretexto para declararse en estado de hostilidad>>. I aquest estat d'indignació, de rebel·lia, és confirmat pels comentaris de disgust que encara vam escoltar de la gent gran de la nostra joventut. Mossèn Iglésies acabava el seu dictamen amb aquestes paraules: <<En resumen, el pueblo dice: Dímosles (á los albaceas) la Ermita amueblada, que amueblada nos la devuelvan>>. El canonge Garriga, delegat pel Vicari General, però, donà la seva conformitat a una obra inacabada. Per què? No ho sabem, però ho imaginem. Ja hem dit que, com a representant dels marmessors i hereus, no era la persona més indicada per a actuar, en justícia, de receptor. I no hi actuà. L'informe de mossèn Josep Iglésies era una denúncia formal que manifestava la voluntat del poble, però no va ser inclòs a l'expedient. Per què? Possiblement perquè era clar i contundent, i a algú no li va interessar que el veiessin les altes jerarquies de l'Església de Tarragona⁷⁹.

Curiosament, en cap dels punts que comenta mossèn Iglésies, no trobem cap esment al canvi d'estil, la qual cosa ens fa pensar que ell i les autoritats ja coneixien que el projecte havia estat modificat en el seu estil. És una simple suposició.

Endarreriment de la benedicció del Santuari

Mossèn Iglésies fa, en la reiterada nota del Quadern, una recapitulació dels esdeveniments que hem anat veient, molt esquematitzada, certament. Per aquesta nota sabem que durant el primer mig any després d'acabades les obres, no es va moure ningú per a procedir a la benedicció de la nova fàbrica. Aquí deixarà escrit que, contra allò que era d'esperar, <<nos prengué cap providencia, hasta que á las representacions del Párroco y Ajuntament per separat en Juny passat lo Sr. Arquebisbe tingué a bé dictar per conducto del Sr. Provisor y Vicari General las instrucciones necesarias que feian al cas>>. Aquestes instruccions són les que contenia el document de núm. 3, que no coneixem, però que devien incloure, entre aquest i el de número 4, l'ordre de la benedicció i trasllat de la Imatge de la Mare de Déu a l'Ermita.

Atenent les instruccions del Prelat, i tenint en compte que s'atansava la festa aplec de Santa Marina, que s'escau ser el 18 de juliol, el dia abans, és a dir, el 17, a les 7 de la tarda, mossèn Josep, amb el clero de la vila i la presència de tot el poble, efectuà la benedicció <<quedant des de aquell dia oberta al culto publich>>. Però acte seguit afegeix: <<y reservant per a época oportuna de acord ab lo cos Municipal la traslació de la S[agra]da Imatge>>. O sigui, que les instruccions de l'Arquebisbe s'havien complert o s'havien complert a mitges. S'havia efectuat la benedicció, però la Venerada Imatge no es va moure de l'Església on va romandre gairebé mig any més.

D'acord amb la informació de què disposem, tant la que hem trobat al Quadern, com la ens arriba de l'acta que aixecà mossèn Iglésies, datada el 31 de juliol, hem vist que l'acompanyà la clerecia de la vila i molta gent del poble, però, no s'hi detecta la

⁷⁹ Pensem que si abans de començar les obres haguessin dit que dels accessoris no hi entraven i que no en volien saber res, ni la parròquia ni la Casa de la Vila no haurien deixat enrunar la vella, perquè ni l'una ni l'altra no estaven per despeses.

presència de les autoritats, és a dir, ni l'Alcalde ni el Consistori, tot i que l'acte era prou important perquè hi assistissin. Això ens fa pensar que no hi devien assistir. Estem segurs que si hi haguessin estat, les hauria anomenat en redactar el document que certificava aquell acte tan important dintre de la vida local. És molt possible que hi assistissin tots, però a títol personal, com a veïns i com a devots, però sense ostentar cap mena de representació oficial, representació que sí que ostentaran mesos més tard, en traslladar-hi Santa Maria.

Per què no hi van ser? Des de la nostra actual perspectiva interpretem aquesta absència com un acte de protesta formal per l'estat de coses, del tot anòmal, respecte de l'Ermita i la passivitat que mostrava l'Arquebisbat, enfront dels marmessors, sense tenir, almenys així ho sembla, en consideració les raonades protestes, no solament de la Rectoria, sinó de tot el poble, amb l'Ajuntament al seu davant.

Que l'actitud hostil hi era ben viva, ho demostra el fet que (tot i que l'ofici del Prelat ordenava expressament que, a més a més de beneir la santa casa, també s'hi portés la santa Imatge) l'ordre no va ser obeïda en la seva integritat, tal com ho anota, amb lacònica contundència, el text de l'acta: <<No se ha dado, ni se puede decir por ahora cuando se dará cumplimiento á lo que ordena el Prelado en el mismo Of[ici]o arriba dicho en orden á la traslacion de la Ve[erada] Imagen de la Virgen S[antí]sima á su Santuario por respeto á ciertos reparos en mi concepto atendibles, que por escrito y de palabra se propone alegar el Cuerpo Municipal al Sr. Arzobispo>>⁸⁰.

Si la benedicció va ser el 17 de juliol, l'acta era redactada i datada el 31, com acabem de veure, i no va ser tramesa a l'Arquebisbe fins el 16 d'agost, podem afirmar que passats més de set mesos de quan es considerà l'obra acabada, al poble encara hi havia malestar perquè no es conformaven en rebre aquella obra i reclamaven que fossin atesos allò que anomena <<ciertos reparos> que, encara que no especifica quins són, no és gens difícil d'identificar-los amb els que relacionava en el seu informe.

No estem gens convençuts que les protestes haguessin assolit cap mena de resultat positiu i que els requeriments haguessin estat degudament atesos. Més aviat creiem que no. Ens hi fa pensar una de les poques notes dels comptes de les terres de l'Ermita, on trobem un assentament del final de 1905 a través del qual sabem que es pagaven 29 pessetes <<Per uns banchs assientos y una galeria per l'ermita>>, segons la partida que assentava el vicari Joan Rofes, per malaltia del rector⁸¹. Els marmessors i hereus, s'havien tancat en banda i no estaven disposats a cedir en res.

És de suposar que, un pic beneïda, l'endemà, diada de Santa Marina, es devia celebrar el tradicional aplec en honor a la santa, seguint allò que sembla que aleshores era una tradició, tradició que es va allargar fins els anys trenta, si bé ja aleshores amb un seguiment més feble.

Encara hi ha un altre aspecte que ens inclina a pensar que l'obra no era ben rebuda pel conjunt de la població: ens referim a l'absència de notes de corresponsal a la premsa de l'època. Hem vist que el juliol de 1903, el corresponsal de *Semanario Católico de Reus*⁸² escrivia una llarga crònica per a explicar els actes celebrats per Sant Pere, que

⁸⁰ *Exp.II*, p. 26-A

⁸¹ *Quadern*, 1905.

⁸² *Semanario Católico de Reus*, núm. 27, 11-07-1903.

cloï en el mes dedicat al Sagrat Cor de Jesús. El juliol de 1904, el mateix corresposal i al mateix setmanari, escrivia una nova crònica, detallant els actes, igualment del dia de Sant Pere, i amb idèntic motiu⁸³. Sembla que aquest corresposal hauria hagut de fer algun escrit per a parlar, en alguna ocasió, de les obres de la nova Ermita. Doncs no; no ho va fer amb motiu de la col·locació de la primera pedra, ni durant les obres, ni tampoc no ho va fer amb motiu de la benedicció de l'Ermita. Ens hi tornarem a referir aviat amb motiu del trasllat.

Trasllat de la Mare de Déu de la Riera a la seva nova Ermita

La benedicció del Santuari i el trasllat de la Venerada Imatge, si les coses s'haguessin fet correctament, s'hauria hagut de fer, simultàniament, un pic acabades les obres, però ja hem vist que no s'hi van fer i es van endarrerir excessivament les dues solemnitats. Tan malament van anar que es van haver de celebrar amb mig any de diferència l'una de l'altra.

La imatge de Santa Maria de la Riera no va ser retornada al Santuari fins el dia 8 de desembre, Diada de la Puríssima Concepció⁸⁴. Per què no s'efectuà abans?. Creiem que queda prou explicat amb el què hem anat dient fins ara. Els "reparos", és a dir, les consideracions a què al·ludeix mossèn Iglésies, tantes vegades esmentades, ens fan pensar, a més del campanar i el setial, en la manca del mobiliari, o sigui dels bancs, però això no és absolutament segur perquè, si no hi havia els bancs, on van seure la gent el dia de la benedicció? No seria res d'estrany que s'haguessin portat les cadires de casa o fer uns bancs provisionals a base de taulons sobre el suport de totxos, que tot és possible en segons quines circumstàncies, o potser van restar a peu dret. Aquesta podia ser una de les consideracions referides, però també podria ser que hi hagués els bancs, que s'hagués solucionat aquest afer (no sabem a costa de qui) i el problema consistís en el fet que encara no hagués estat resolt el problema del setial o pilar on s'havia de col·locar la Mare de Déu de la Riera. Fos quin fos el motiu, el Santuari va romandre durant tot l'any 1904 amb la sola presència de Sant Bartomeu, Santa Marina i Sant Blai.

Amb data de 7 de novembre trobem la notícia: un acord, en sessió plenària de l'Ajuntament, segons el qual aprovaven donar la conformitat a la proposta del rector de la Parròquia en el sentit de <<devolver á su nuevo Santuario á la Virgen de la Riera el dia ocho del próximo Diciembre, festividad de la Inmaculada Concepción>> i acordaren assistir-hi en Corporació. L'acord era ratificat el 27 del mateix mes⁸⁵.

⁸³ *Ibidem*, núm. 28, 09-07-1904.

⁸⁴ Ignorem si en les festes majors dels anys 1903 i de 1904 es va celebrar l'acte de l'arribada de la Mare de Déu.

⁸⁵ Llibre d'Actes núm. 7, f. 82v, 7 i 27-11-1904.

La Mare de Déu de la Riera revestida, i amb el peu antic. La imatge tal com devia inspirar la creació de la façana, a Francesc Berenguer.

Ja era hora! Finalment, després de gairebé dos anys d’haver-ne estat separada, la Mare de Déu podia tornar al seu flamant Santuari, ara convertit en una versió modernista que xocava amb algunes mentalitats de l’època. Ja ens hi referirem. Aquesta lacònica notícia és l’única informació que tenim, no n’hem recaptat cap més que esmenti directament l’esdeveniment del trasllat. En canvi n’hem trobat una altra que ens explica gairebé fil per randa tots els actes, lúdics i religiosos, que es van celebrar aquell dia, però els explica d’una manera que, si no tinguéssim la notícia de l’Ajuntament no hauríem pas endevinat que anaven destinats al retorn de la Venerada Talla, car més aviat semblen destinats, exclusivament, a honorar la Puríssima Concepció de la Mare de Déu.

La informació sortí, dies més tard, a *Semanario Católico* i l’atribuí m al mateix corresponsal que hem trobat abans, però aquesta vegada escrita en català. Enlloc no diu, però, que s’hagués realitzat el trasllat. Vegem-ne una mostra: <<Aquesta vila ha obsequiat á Maria Inmaculada ab grans y solemnes festas religiosas lo dia 8 de desembre>>⁸⁶. I explica que a 2/4 de 8 del matí es va celebrar Missa de Comunió General, amb sermó de Mn. Josep Ballester; a les 9 Missa Solemne, oficiada per Mn. Joan Morell, de 89 anys, fill de les Borges; i a 2/4 de 4 de la tarda trisagi cantat i sermó del mateix sacerdot borgenc, on ressaltà les Glòries de Maria Immaculada. Això pel que fa als actes religiosos.

Pel que respecta als lúdics, a 2/4 de 9 de la nit, <<vetllada literari-musical, en el saló preparat per dit acte>>⁸⁷, que manifesta que estava artísticament engalanat, i amb l’assistència de més de quatre-centes persones. Escriu que hi va haver discursos, poesies i cant, que van ser molt ben acollits, especialment en recitar-se <<lo diálech humorístich “La Lley del Embut”, original de mossèn⁸⁸ Salvador Roca y per ell proporcionat als

⁸⁶ *Semanario Católico de Reus*, núm. 51, 17-12-1904.

⁸⁷ Però no diu on era aital saló.

⁸⁸ A l’original diu “mosson”.

organitzadors>>, diàleg que va haver de ser repetit pels molts aplaudiment amb què va ser premiat. Acaba la crònica amb felicitacions per a tothom i <<A la junta organitzadora la més cordial enhorabona per la idea hermosa de festejar á la Verge Inmaculada ab uns actes tan profitosos per un poble>>.

Ni la més petita insinuació no deixa entreveure que l'acte l'hagués motivat el retorn de la Mare de Déu de la Riera al seu flamant Santuari. Ens sorprèn enormement aquest silenci, però la ignorància del fet ens sembla perfectament intencionada. En cap de les tres cròniques que hem exhumat d'aquest corresponsal no hi hem trobat una sola referència a les actuacions relacionades amb l'Ermita: ni de quan va ser aterrada i col·locada la primera pedra, ni de les obres de construcció, ni de la benedicció, ni ara amb el definitiu trasllat. I, curiosament, totes tres cròniques coincideixen amb els mesos que es realitzaren actes especials relacionats amb l'ermita. Si fos un corresponsal que expliqués alguna altra mena d'actes, ja fossin de tipus social o polític i ho fes en algun diari que no fos religiós, potser pensàriem que era un home no creient o que no li interessaven els actes religiosos. Però ja hem vist que era un home d'Església, una persona que solament explicava actes religiosos..., la Mare de Déu de la Riera i la seva ermita, li havien d'interessar..., per què, doncs, ignorava tot allò relacionat amb l'esdeveniment? Tenim el convenciment que era dels que se sentien ressentits per la destrucció del vell ermitori, que era dels que preferien la restauració i rebutjaven la reconstrucció i, encara menys, tal com l'havien portat a terme els marmessors i se sentia molest per no haver-se acabat degudament aquella obra. Pels reportatges d'aquest home, no sabríem que s'havia tirat una ermita a terra i que se n'havia fet una de nova i que havia estat beneïda. Devia tenir raó d'estar ressentit, però no és aquesta la forma de fer història. Jo hauria preferit que ens hagués explicat, sincerament, allò que ell creia que no s'havia fet bé. Ara tindríem una valuosíssima informació de primera mà. Ell, però, devia creure que silenciament els esdeveniments, que en realitat estaven fent història, feia un menyspreu als marmessors i als eclesiàstics que els donaren suport, però la realitat és que el menyspreu el va fer a la història.

Alguns criteris i opinions sobre la nostra Ermita

Ja tenim l'ermita modernista acabada, beneïda i la Imatge de la Mare de Déu al seu palauet. Amb el nou Santuari serà quan s'acabarà perdent definitivament, a nivell popular, el vell i tradicional nom de Sant Bartomeu i arrelarà amb més força, i d'una forma definitiva, el que el farà conèixer com a ermita de la Mare de Déu de la Riera, la forma preferida per la devoció del segle vintè i que seguirà en l'actual.

Ja l'any 1909, Francesc Gras i Elias⁸⁹, en feia una crítica no gaire favorable. Després d'explicar que la senyora Magdalena Martorell havia deixat una quantitat determinada (quaranta mil pessetes deia, cosa que, com ja hem vist, no era ben bé així, però que devia ser la informació que havia rebut d'alguns veïns) per la construcció de la nova Ermita, ens dóna el seu parer sobre la nova fàbrica i ens dirà que, de lluny estant, sembla una fortalesa fabricada amb totxos. I de l'interior comenta que era pobre i mancat de sentiment artístic i religiós. Aquestes sensacions que havia experimentat en visitar-la li feien dir que comprenia que els veïns de les Borges trobessin a faltar l'Ermita antiga <<modesta, tosca, pobre si se quiere; però que tan alto hablava al corazón de los sencillos campesinos>>.

⁸⁹ GRAS Y ELIAS, Francisco. *Història de las ermitas del Arzobispado de Tarragona*. Tipografía Sanjuán Hermanos. Reus, 1909, p`s. 47 a 49.

Bastants anys més tard, Blasí i Vallespinosa⁹⁰ també s'hi referirà i ho farà amb uns comentaris encara menys favorables, respecte de l'obra de fàbrica: «Del poble estant, aquesta ermita presenta un aspecte si fa no fa desencoratjador, perquè l'edifici té un caire d'exotisme massa pronunciat i fuig de l'aspecte corrent de tots els ermitoris». Comenta que la pedra calcària de les parets nues «forma contrast punyent amb les vetes mangroses dels maons emprats en les cornises, les quals apareixen com si fossin resseguides amb ditades de sang presa, distribuï des [sic] en les arestes a dret fil de les limitacions i en les agulles dels afuaments». I encara afegirà: «Fet i fet, una estranya decoració, damunt d'una edificació més estranya encara i veritablement fora de to en un Santuari». Com que aquestes sensacions encara li devien semblar poca cosa, rebla el clau dient que «Sortosament, el conjunt de l'edifici roman aureolat per alterosos xiprers, a l'ombra dels quals resten difumades bona pila d'extravagàncies contingudes en l'ermitori».

Les opinions contràries de l'il·lustre vallenc, encara seguiran quan diu que s'emprengué «l'obra en un estil modernista, si és que aquest nom escau al garbuix d'enfarfegaments estranys que formen l'edificació». També en referir-se a l'interior ho va fer amb uns termes no gaire elogiosos: «és d'una senzillesa aclaparadora i exempt de tota mena d'art». En referir-se a l'altar, escriurà que «segueix les mateixes petjades de tota l'obra, i la disposició de les escales laterals d'accés al cambril produeix un efecte desencoratjador». Pel que es veu, no hi havia res que li fes peça.

Té unes paraules de reconeixement per l'Ermita vella: «Hem sentit contar alabances del Santuari primitiu, perquè tot i la seva senzillesa, estava aureolat d'un misticisme corprenedor». Sense cap dubte, era el sentiment que havia copsat entre els borgencs i borgenques d'aquell temps.

És evident, que les opinions de Gras i les de Blasí (aquestes més crítiques), contrasten amb les que manifestava el constructor, director i firmant del plànols, Jaume Bayó, qui suposem interpretava les del creador i autor del projecte, Francesc d'A. Berenguer, tant en la *Reseña descriptiva* com en el certificat d'acabament, que ja hem comentat al seu lloc. Malgrat tots aquests comentaris, el cert és que l'ermita de la Mare de Déu de la Riera ja havia arrelat profundament en la devoció popular i hi acudien, en devotes passejades dominicals o de festes intersetmanals, a visitar la venerada Imatge i a presentar-li les seves demandes de protecció i empara.

De Santuari de devoció mariana a polvorí de guerra

Els fets de la revolta feixista del general Franco, del 19 de juliol de 1936, com és prou sabut, provocaren una dèria iconoclasta de fatals conseqüències a Catalunya, que perjudicaren notablement el patrimoni històric, artístic i religiós. Les Borges del Camp no se'n salvà i les conseqüències més lamentables, ultra la irremeiable pèrdua de vides humanes, van ser la destrucció dels retaules, importants obres d'art que ornamentaven l'església de la Mare de Déu Assumpta i també del santuari de la Mare de Déu de la Riera que els primers dies, o les primeres setmanes, de la revolta van patir la crema de les imatges i del mobiliari. Sortosament, per iniciativa i decisió de l'alcalde republicà de la vila, en Bonaventura Guinjoan i Sendrós, amb la col·laboració del pagès borgenc

⁹⁰ BLASÍ I VALLESPINOSA, Francesc. *Santuaris Marians de la Diòcesi de Tarragona. [Les] Borges del Camp. Ermita de la Riera*, a *Revista del Centre de Lectura*, núm. 210. Any XI. Octubre de 1930, Reus.

Magí Andreu i Trill, van salvar de les flames la venerada Imatge de la Mare de Déu de la Riera, una talla romànica del segle XIII, de capdal valor sentimental, de devoció i artístic.

El modern edifici religiós, tan arrelat en la devoció borgenca, va ser convertit en magatzem de material de guerra d'un destacament de l'exèrcit republicà que hi sojornà durant bastants mesos i el convertí en un polvorí. El 14 de gener de 1939, o sigui el dia abans que entressin les forces d'ocupació de l'exèrcit revoltat, just abans de pondre's el sol, el destacament militar va haver de fugir, gairebé a la desbandada, fustigat pel ràpid avançament de l'invasor, i, en la impossibilitat d'emportar-se tot el material que emmagatzemava, van provocar la voladura, amb l'inútil intent d'evitar que fos aprofitat per l'enemic.

El Joan Pàmies i Ferré, encara ple de vida, sortosament, recorda aquell moment de la seva adolescència i explica que estava amb el seu pare al tros, al Toll, al sector nord del nucli urbà, al Retomb, al costat del camí de l'Aleixar, des d'on es veu perfectament l'Ermita. Em comentava que van escoltar una forta explosió i tot seguit van veure que s'elevava un immens núvol de fum i de pols de l'indret on hi havia l'Ermita. De seguida que el núvol es va anar dissipant, ja entre foscants, aparegué davant dels seus ulls un quadre que no haurien volgut veure mai: l'Ermita s'obria als seus ulls, esdernegada i feta un munt de runa. Solament la part posterior (potser perquè no hi havia tanta municció), havia resistit la força destructora dels explosius, i el campanar, que encara es mantenia en peu, com una denúncia que plantava cara a la violència d'una guerra provocada contra el fet català i sostinguda pel feixisme europeu.

L'ermita enrunada (El noi que hi ha sobre la runa, és el Bonaventura Borràs i Torres)

Tothom anava de bòlit aquells dies de desesperació i d'incertesa. En aquell moment de la destrucció del Santuari, nosaltres recordem que érem a l'interior del refugi, on ens devien haver fet anar junt amb alguna gent gran, possiblement en una mesura de protecció espontània, no pas organitzada, perquè en aquells moments ja no hi havia cap autoritat al poble, ja que els més compromesos se n'havien hagut d'anar per por a les

represàlies. Des del nostre amagatall, recordem una forta explosió i un estremiment de l'entorn... i els plors de la gent adulta, les dones, sobretot, que eren conscients del que s'havia destruït.

La coincidència esdevenia patètica: el dia 13 de gener de 1904, l'arquitecte Jaume Bayó certificava l'acabament del nou Santuari modernista. Trenta-cinc anys i un dia més tard (sona a sentència judicial) queia fulminat, en una explosió provocada desesperadament, en una acció tan tardana com inútil. En teoria, l'havien enrunat les forces republicanes, i així ho van vendre durant molts anys els vencedors. La realitat era ben bé una altra: si no s'haguessin aixecat en armes un grup de militars facciosos contra el govern de la República, legalment constituït en unes eleccions lliures i democràtiques, la guerra no hauria existit i no hi hauria hagut cap polvorí dintre l'Ermita i l'Església no hauria estat ultratjada, ni tampoc no hauria estat assassinat cap capellà ni gent de dretes.

Van seguir quinze anys i alguns mesos amb el Santuari enrunat. Durant tot aquest temps s'hi van anar celebrant actes, esporàdicament, i els Dilluns de Pasqua, malgrat les runes, la gent s'hi aplegava per a menjar la mona. I és que els borgencs i borgenques portaven l'ermita al cor i hi acudien d'una forma amorosida recordant uns temps passats. L'Ermita es va poder reconstruir i es va beneir amb tots els honors, per joia i satisfacció de tothom, però els morts que provocà aquella guerra, no s'han recuperat mai més.

1954: reconstrucció de l'ermita de la Mare de Déu de la Riera

Tots els que vam viure aquells anys de dolor i de recuperació, encara recordem, amb una imatge prou clara, aquella desferra que entristia fins i tot els no creients. Recordo mossèn Joan París, rector de la vila, una persona austera i d'un caràcter introvertit, potser no gaire simpàtic amb els que no eren creients, però d'una fe extraordinària, sense fissures. No recordo cap més capellà, dels que han passat per la vila, amb la constància que ell tenia per a estar-se davant del Sagrari llargues estones de pregària. També era un gran devot de la Mare de Déu de la Riera i de la seva Ermita. Malgrat estar enrunada, se'l veia sovint camí enllà, amb el breviari a la mà, possiblement tot cavil·lant la manera de reconstruir-la i encomanant-ho a la Mare de Déu i a Sant Bartomeu, patrona i copatró, perquè li donessin forces per a fer-ho.

Explicava el Jordi Càceres⁹¹ que mossèn Joan es va presentar a l'arquitecte reusenc Francesc de Paula Adell i Ferré i li proposà de reconstruir l'Ermita, però no amb el pensament de recuperar la versió original del 1903, sinó "Una ermita senzilla, rural..." que no fos gaire cara. Evidentment, la proposta de mossèn Joan s'ha d'entendre en el sentit de no voler provocar despeses costoses, conscient com era que s'estava sortint d'una època de migradesa, de misèries econòmiques, més que no pas en el sentit de no voler recuperar el santuari modernista. Per això manifestà que volia evitar costos quantiosos. Possiblement no confiava en la resposta majoritària, gairebé unànime, de la població borgenca.

La idea de reconstruir-la igual que l'anterior sorgí, segons Càceres, de l'ajudant de l'arquitecte, Joan Ribas i Bertran⁹², idea que va ser acceptada per mossèn Joan París.

⁹¹ Vegeu *La Borja* núm. 25, p. 10 i 11.

⁹² Aquesta informació ha estat confirmada, matisada, recentment, per Josep M. Ribas i Prous. Va ser el dia 26 de setembre de 2004 que, amb motiu de la presentació de la seva exposició monogràfica de

La versió que ens explicà Josep M. Ribas i Prous, fill del senyor Joan Ribas i Bertran, és prou semblant, però hi ha alguns matisos que caldrà explicar. Ho farem traslladant les paraules pronunciades pel senyor Ribas i Prous el dia 26 de setembre de 2004, amb motiu de la presentació de la seva magnífica exposició fotogràfica, una monografia sobre l'ermita de la Mare de Déu de la Riera emmarcada en els actes del Centenari de la construcció i del Cinquantenari de la reconstrucció. En aquest acte, comentà, el Sr. Ribas, que la intervenció del seu pare en la reconstrucció, per tal que fos fidel a l'obra original projectada per Francesc d'Assís Berenguer i Mestres, va ser decisiva. De no haver-se produït la seva intervenció, possiblement avui no gaudiríem d'aquesta joia modernista i no hauríem pogut celebrar el Centenari. Explicà el senyor Josep Maria Ribas, llegint les notes que porta escrites, alguns dels molts records que guarda del seu pare, respecte de la reconstrucció del Santuari: “Un dia, imagino que de l'any 1953, truquen del Bisbat, per telèfon, al despatx de l'arquitecte Francesc de Paula Adell, on ell [el seu pare] ara [és a dir, llavors] treballa de delineant projectista i li encarreguen l'enderroc de l'ermita de la Mare de Déu de la Riera, i posterior edificació d'una capella de caire modern. El meu pare --segueix llegint--, que era d'un regust tan clàssic que el Modernisme arquitectònic gairebé li semblava un disbarat, va plantar cara al senyor Cardenal⁹³ i a l'arquitecte. Sé que varen tenir moltes diferències i problemes. Però ell era tossut, inaguantable i inflexible. En una certa forma, era una autoritat. Va dir que ell no treballaria en una barbaritat així. I va sortir-se amb la seva”. Nosaltres, ara, diem: sortosament, perquè gràcies a la seva fermesa i a la seva actitud, conscient de l'obra que calia restaurar, va vèncer la inicial resistència del cardenal Don Benjamín de Arriba y Castro i la de l'arquitecte. Mossèn París sembla que aviat assumí la proposta de reconstruir.

Com podem veure, entre allò que ens explica Càceres i el que va dir Ribas, no hi ha una gran diferència. Possiblement la visita de mossèn París a l'arquitecte que comenta Jordi Càceres, és del tot correcta, però com que es devia produir la resistència del delineant a la proposta de Mn. Joan París d'enderrocar-la per fer una cosa nova, el rector ho devia comunicar als seus superiors i devia ser quan hi va prendre part l'arquebisbat, o sigui, directament el senyor Cardenal.

Obtinguda la conformitat de Don Benjamín, per a la reconstrucció, van desaparèixer tots els inconvenients i va ser aleshores que l'arquitecte, senyor Adell, que tenia plena confiança en el seu ajudant, senyor Ribas, li confià la reconstrucció⁹⁴. El Sr. Ribas hi posà molta il·lusió i entusiasme i s'hi dedicà d'una forma immediata.

fotografies de l'ermita de la Mare de Déu de la Riera, ens va parlar del seu pare, Joan Ribas i Bertran, i de la seva decisiva participació en la reconstrucció fidel a l'obra original projectada per Francesc d'Assís Berenguer. Va dir: “Un dia, imagino que a l'any 1953, truquen del Bisbat, per telèfon, al despatx de l'arquitecte Francesc de Paula Adell, on ell (el seu pare) ara (vol dir aleshores) treballa com a delineant projectista, i li encarreguen l'enderroc de l'ermita de la Mare de Déu de la Riera, i posterior edificació d'una capella de caire modern. El meu pare, que era d'un regust tan clàssic que el Modernisme arquitectònic gairebé li semblava un disbarat, va plantar cara al Sr. Cardenal i a l'arquitecte. Sé que varen tenir moltes diferències i problemes. Però ell era tossut, inaguantable i inflexible. En una certa forma, era una autoritat. Va dir que ell no treballaria en una barbaritat així. I va sortir-se amb la seva”. Text llegit l'esmentat dia, que guardo al meu arxiu.

⁹³ Val a dir que, segons paraules del seu fill Josep M. el seu pare tenia una sòlida relació espiritual i d'amistat amb el senyor de Arriba i Castro. D'aquí va venir que tingués la suficient confiança d'imposar el seu autoritzat criteri.

⁹⁴ Aquí es repeteix un cas ben semblant al de Francesc d'A. Berenguer i Antoni Gaudí, ja que Joan Ribas tampoc no havia pogut acabar la carrera i actuava de mà dreta de Francesc de Paula Adell en la redacció dels seus projectes.

Ja aleshores es van buscar els plànols originals que serviren per la construcció de 1903, però no es van poder localitzar i van haver d'improvisar i reconstruir de la millor manera que van poder. Començà la confecció dels plànols, doncs, a base dels amidaments de les restes que quedaven dempeus: el campanar, gairebé complet; un arc transversal de sobre del presbiteri; una bona part de la façana lateral, de l'ala de migdia, amb un fragment de l'arc de la cúpula central (que devia servir per a tenir una noció més aproximada de la seva alçada); la part del mur on hi ha la fornícula del cambril i el trespol d'aquesta estança... i poca cosa més. Per la part que afectava les retallades formes de la portalada, els finestrals i la rosassa, es va haver de refiar d'algunes fotografies o postals que la gent de la vila tenia guardades i d'un o dos finestrals que havien quedat com a mostra. Per boca del seu fill Josep Maria, sabem que el delineant projectista va fer molts viatges de Reus fins a l'Ermita, molt sovint a peu, en una mena d'excursió a la que prenia el seu fill, bo i passant per Maspujols i pel camí, també per l'entorn de la nostra ermita, aprofitava per recollir mostres de flors⁹⁵. En aquestes diverses visites, prenia tots els amidaments que necessitava, tasca a la qual l'ajudava el seu fill⁹⁶.

La reconstrucció va se confiada a l'empresari alforrenc Miquel Vilella, conegut com el Cubano. "El contracte de les obres, ens diu Jordi Càceres, va ser signat el març de 1954, i el pressupost va ser de 188.879'50 ptes.". El contracte preveia que l'arena necessària per a l'obra, la hi serviren a banda, cosa que reduí a els cost en 20.650 pessetes. Però la nova fàbrica havia de resultar força més cara del que deia el pressupost: per un oblit no s'hi havia inclòs el preu de la construcció de les voltes de la cúpula central, que era de 22.185 ptes., de manera que l'obra acabada resultà per un import de 190.414'50 pessetes⁹⁷.

Ara ens sembla que la fàbrica resultà barata, però si tenim en consideració el cost de la vida, els preus dels jornals de l'època, i que la gent encara arrossegava una crisi gairebé endèmica des de la guerra espanyola, caldrà reconèixer que el poble de les Borges va haver de fer un extraordinari esforç econòmic per a recuperar aquella ermita que tan estimava. Cadascú en la mesura que va poder, va fer la seva aportació, fins i tot bastants dels borgencs exiliats, als quals se'ls va escriure particularment, gràcies a les direccions aportades pels familiars, tot i que, almenys en teoria, eren contraris a la religió, van fer notables aportacions que ajudaren a pagar les obres.

⁹⁵ Joan Ribas i Bertran era un home molt instruït, polifacètic i tenia una grans coneixements de botànica. Les flors i herbes que recollia, a falta de màquina de fotografiar, les dibuixava i arribà a formar una notable col·lecció. Aquests delicats dibuixos, va tenir la gentilesa de presentar-los, com un magnífic complement, a la mostra fotogràfica.

⁹⁶ Explicava el Domingo Vilà i Cabré, aleshores jove i gran seguidor de mossèn París, que ell sempre va veure el Sr. Ribas a l'Ermita, tant pels amidaments, com pel seguiment de l'obra, cosa que vol dir que gaudia de l'absoluta confiança de l'arquitecte.

⁹⁷ Per tal de considerar-la definitivament acabada, encara hi caldrà afegir les obres de pintar-la, de la instal·lació de l'electricitat i de la construcció del cancell, realitzades durant l'any 1957. Aquestes obres representaren un cost de 69.368'20 pessetes. Vegeu més endarrere, pàgina 42.

La segona versió (1954) no és exactament igual que la primera (1903-1904)

La reconstrucció no va poder ser exacta a la versió original. Ja Jordi Càceres ho feia notar, l'any 1988⁹⁸, però no ens explica quines eren les diferències. Nosaltres, n'hem detectat una o dues. I diem una o dues perquè si l'una --la de la rosassa-- és del tot evident, l'altra no ho és tant d'evident, tot i que sembla endevinar-s'hi. La descoberta, per dir-ho d'alguna manera, l'hem pogut fer recentment. Caldrà que ens expliquem: en una postal de l'Ermita, en la versió original, trobem un primer pla de la façana principal (amb una dona i diverses criatures, segurament de les vila) i s'hi veu, amb prou claredat, una diferència a la rosassa. L'explicarem aviat. També ens sembla un pèl diferent la portalada, sobretot la part superior, per sobre de la llinda, el marc de maons, a l'interior del qual hi ha l'anagrama de la Mare de Déu. A simple vista, fa l'efecte que la porta actual és una mica més ampla que la de la primera versió. Pot ser una falsa impressió produïda per les imatges eixides de dos aparells fotogràfics de distinta època, que podien haver impressionat distintament els objectes, en aquest cas, l'Ermita. Per altra banda, d'acord amb el que ens diu el certificat d'acabament de l'obra (ho hem vist supra), sabem que l'anagrama original era fet amb trencadís blau, ribetejat de groc sobre fons blanc. La reconstrucció mantingué el fons blanc, però l'anagrama es dibuixà amb trencadís vermell i sense ribetejar.

Fotos de la primera i de la segona versió modernista remarcant les diferències.

Tornant a la rosassa, és a dir, als tres finestrals que en fan els efectes, podem assegurar que no són iguals els de la versió original i els de la reconstrucció. Els que foren fets d'acord amb el projecte de Berenguer tenen les vidrieres un pèl més amples que les de

⁹⁸ Tot i l'empeny [sic --ganes, afany] posat havia de diferir en alguns elements de la primera construcció.

la reconstrucció projectada per Ribas. Això es pot veure a simple vista encarant una fotografia de la primera versió i una de després de la reconstrucció. Com es va produir aquesta variació? Possiblement, en el moment de fer el nou projecte, Ribas i Bertran no tenia cap postal on es veiés la façana amb la perfecció de la que publiquem i sols devia comptar amb alguna que es veia una mica esbiaixada, vull dir, una instantània realitzada de més cap a un costat, cosa que no permetia veure les tres obertures amb perfecció. Com que a la part posterior del Santuari van quedar dues obertures senceres i les vidrieres eren un pèl més estretes que les de la rosassa, es devien guiar amb aquestes dues, convençuts que totes eren de la mateixa amplada. Evidentment, sols ho proposen com una hipòtesi, però que ens sembla molt versemblant.

Breu notícia de com es finançaren la reconstrucció de l'ermita i el retaule de l'Altar Major de l'Església

A mossèn Joan París li correspongué viure la difícil època de la restauració de la nostra Església que, com tots sabem, va quedar malmesa per la reacció fanàtica, iconoclasta i fraticida que provocà la revolta del general Franco. Algun dia se n'haurà de parlar més extensament de l'enorme tasca que portà a terme aquest prevere per a millorar la nostra Església; algun dia caldrà fer una relació de les obres de restauració que el bon zel de mossèn Joan (amb la formidable col·laboració que trobà entre els borgenques i les borgenques, això sí) va ser capaç de portar a terme en els tres lustres que seguiren a la dissortada guerra espanyola que tantes misèries i desavinences provocà. Ara i aquí ens limitarem a fer uns apunts del que costaren les obres de reconstrucció del nostre bell santuari rural i del retaule de marbre de l'Altar Major de l'Església, a les quals havien precedit unes altres, totes encaminades al seu millorament.

Mossèn París havia entrat com a rector de la vila l'any 1945 i des que hi va arribar, no havia estalviat esforços de cara a la millora de la Santa Casa. Tota la tasca precedent, que comportà fortes despeses, que van sortir de la col·laboració abnegada de les famílies borgenques, no va ser obstacle per a encarar-se amb dues obres tan importants per a la vila, devocionalment parlant, com ho van ser la construcció del retaule de marbre de l'Altar Major, obra de l'escultor reusenc Josep Auqué, i la reconstrucció de l'ermita de la Mare de Déu de la Riera. Realment són importants, totes dues, però ho són més, encara, si considerem que es van fer havent sortit de fortes despeses que s'havien hagut de realitzar per a refer l'interior de l'Església i tenint en consideració que encara la vila estava immersa en una època difícil, econòmicament parlant, i que les dues obres es van portar a terme amb poca diferència i va ser beneï des del mateix any 1954.

Com es va finançar tot això? Doncs, ras i curt, com totes les anteriors, a base d'aportacions de les famílies borgenques, cadascuna en la mesura de les seves possibilitats i de la seva voluntat. Segons les anotacions que trobem a l'Arxiu Parroquial, les administracions del règim franquista, no van col·laborar gens en la reconstrucció, ni la provincial, ni la central. Ara, en moltes obres d'aquesta mena, hi sol haver la col·laboració de les administracions, aleshores no, tot i ser un règim que, de cara a la galeria almenys, es considerava catòlic no van cedir ni un ral, ni per a l'Església, ni per a l'Ermita, de manera que van deixar el poble abandonat a la seva sort.

Per a les obres de construcció de l'artístic retaule, trobem una llista de subscriptors, relacionada per carrers, que en recull fins a 231⁹⁹. La recaptació obtinguda, segons l'esmentada relació, va ser de 19.062 pessetes¹⁰⁰. En el resum que assentava mossèn Joan, a l'esmentada quantitat hi suma les pessetes obtingudes en les col·lectes i els donatius¹⁰¹, per un import d'11.113 pessetes. De manera que el total recollit pujava a 30.175 ptes. La relació de despeses era força més elevada, sumava 116.866'95 ptes, de manera que s'havia produït un deute de 86.691'95 pessetes. Com veiem, és un dèficit considerable. Però el mateix dia 10 d'octubre (és a dir, sis dies abans de començar els actes de celebració de la benedicció del retaule i set abans de la benedicció de l'ermita, deixava escrit que el dèficit havia quedat saldat¹⁰². Com? No ho sabem, no hi diu.

La relació de subscriptors per a la reconstrucció de l'Ermita, també és feta per carrers¹⁰³, per la part concernent a la vila, amb detall de la persona o cap de casa de la família, i la quantitat aportada, o amb la partícula "no", si la persona relacionada no va voler (o no va poder) donar res. En la primera part, s'hi inscriuen tots els residents a la vila, fins a un total de 348 noms, alguns dels quals hi són relacionats diverses vegades per haver fet diverses aportacions, possiblement responnent a les diverses possibilitats, segons el moment econòmic en què es trobaven, sempre significat un esperit de col·laboració circumscrit a les disponibilitats de cada moment. Amb els de la vila, recull els que vivien als masos, en total de 29. Això fa pujar fins a 377 el nombre de borgencs que acudiren a la primera crida. La quantitat recaptada entre tots els vilatans va ser de 47.180 pessetes, que representa una mitjana de 125'15 ptes.

Tot seguit es relacionen els que vivien fora vila: Barcelona, Reus, Sabadell, Granollers, Tarragona, Madrid, Saragossa, o en altres diverses poblacions, que detalla en cada cas, la major part dels pobles de la rodalia, o de molt més llunyans, com el cas del Pare Francesc Ciurana, que va enviar 4.200 pessetes des de Los Ángeles, Califòrnia, als EE.UU d'Amèrica. Les aportacions dels borgencs resident fora vila, van ascendir a 36.951'50 pessetes¹⁰⁴. El resum que assenta mossèn Joan, resta així:

Donatius dels residents	47.180'-- ptes.
“ “ fora vila	36.951'50 “
“ “ diversos	<u>26.239'-- “</u>
	110.370'50 ptes.

⁹⁹ En realitat són 232, perquè entre els números 191 i 192, en queda un que no està numerat (nosaltres li hem donat el número 191bis). Vegeu, per tot aquest apartat, la *Llibreta de les obres realitzades a la parròquia de les Borges del Camp, des de l'any 1945 a 1965*. Arxiu Parroquial de les Borges del Camp. En endavant, *Llibreta*.

¹⁰⁰ La suma puja, en realitat, a 19.082, però hi ha un error en la suma i sols es van comptabilitzar les referides 19.062. *Llibreta*, 10 d'octubre de 1954, p. 34.

¹⁰¹ Les col·lectes devien ser les dels primers diumenges de cada mes, i els donatius devien ser a més a més de les subscripcions.

¹⁰² "Nota: El dèficit de 86.691'95 ptas. ya está todo liquidado, pagado". *Llibreta*, p. 35.

¹⁰³ És la primera de les cinc que trobarem abans no resti saldat el deute de les obres i comença així: "año 1954. Reconstrucción Santuario de la Virgen de la Riera. Lista de donativos de los vecinos del pueblo de Borjas del Campo para la reconstrucción del citado Santuario.

¹⁰⁴ En aquesta suma hi trobem un error considerable, precisament a l'aportació del Pare Ciurana: de les 4200 pessetes aportades, sols se'n comptabilitzen 200, de manera que les 36951'50 havien de ser 40951'50.

Aquestes són les aportacions de la primera relació de donants, segons l'anotació que figura a la pàgina 69, però ja hem vist que hi ha un error, en menys, de 4.000 pessetes¹⁰⁵. A la mateixa pàgina 69 s'hi fa la relació de les despeses de la reconstrucció, amb un detall de fins a 13 factures, que pugen, en total, 305.798'10 pessetes. De manera que es produí un dèficit considerable: 197.786'60 ptes., i així quedava anotat a la pàgina 70, d'acord amb els comptes passats el desembre de 1954.

La segona llista de donatius és de l'any 1955 i solament s'hi relacionen 71 borgencs, que aportaren 14452 pessetes, més les col·lectes dels primers diumenges, 4.931'80, més un donatiu 10.000 ptes, d'una senyora (sens dubte, amb el de l'arquebisbe Dr. de Arriba y Castro --del mateix import--, els més importants de tots els rebuts en totes les plegues), més els beneficis d'una tómbola organitzada durant la Festa Major de setembre, feien un total de 36.383'80 ptes, recaptades aquell any. De manera que el dèficit es reduí a 161.402'80 pessetes, tal com anotava mossèn París el 31 de desembre de 1955¹⁰⁶.

Estadísticament, l'import recaptat per les 71 subscripcions, és a dir, les 14.452 ptes, puja considerablement respecte de la primera subscripció i se situa en 203'55 de mitjana.

La tercera relació de donants, correspon a l'any 1956, amb un total de donants un pèl superior al de l'any anterior, però amb una recaptació inferior, ja que sols es van recollir 10.500 pessetes, que feien una mitjana inferior a l'any precedent, amb 134'61, però encara superior a la del primer any. A les aportacions esmentades, hi cal afegir les captes dels primers diumenges, amb 4.175'10 pessetes durant l'any, 6.000 de la tómbola de la Festa Major i la considerable quantitat de 75.000' ptes per diversos donatius, que hem de considerar anònims, perquè no especifica la procedència. Aquell any 1956 es recolliren, doncs, 95.675'10 ptes, que deixaren el dèficit reduït a 65.727'70 pessetes.

Troblem la quarta relació, corresponent a l'any 1957, i s'hi detecta un notable increment en el nombre d'aportacions, amb 176 persones relacionades, però una notòria minva en la mitjana recollida. L'import total recaptat va ser de 17.346 pessetes i això fa una mitjana de 98'55, sensiblement inferior a les precedents. Les captes de la bacina dominical, van aportar 4.628'40 i els donatius diversos també van baixar considerablement a 13.253'30 ptes i totes les aportacions recollides durant aquell any van ser de 35.227'70, que deixaren el deute de les obres de construcció que s'arrossegava, en només 30.500 pessetes justes.

Havent iniciat, ja, la cinquena i última relació, corresponent a l'any 1958, s'interromp en la persona que feia tretze, i fa un incís per tal d'anotar allò que en podríem dir l'acabament definitiu de les obres de l'Ermita, durant l'any 1957: "Año 1957. Santuario Virgen de la Riera. Decoración. Electricidad. Cancel"¹⁰⁷. Hi fa una relació de les despeses realitzades per a pintar-la, instal·lar-hi l'electricitat de bell nou, instal·lar-hi el cancell i pintar-lo, etc., per un total de despeses de 69.368'20 ptes.

¹⁰⁵ Pensem en la possibilitat que, en trobar-les sobreres en passar els comptes, les haguessin afegit als donatius diversos.

¹⁰⁶ *Llibreta*, ps. 74 i 75.

¹⁰⁷ *Llibreta* ps. 92 i 93.

Com es va saldar aquesta inversió? A base d'una subscripció que devia ser especialment destinada a aquesta obra, però que no hem trobat relacionada a la Llibreta. Vegem-ne el resum que en va fer mossèn París:

“Ingresos:

Total suscripciones	20.000 ptas.
Id. donativos	35.100 “
Id. colectas	<u>14.300 “</u>
Total	69.400 “

Resumen:

Ingresos:	69.400	ptas
[despeses]	<u>69.368'20</u>	“
Restan a favor	00031'80	“

Aquest resum és datat el 31 de desembre de 1957¹⁰⁸.

A la pàgina 94 escriu: “sigue la suscripción de la pagina [91]¹⁰⁹ para amortizar gastos Santuario Virgen de la Riera”. I segueix la relació interrompuda, a partir del número 14, fins a l'aportació número 48, que és la darrera inscrita. La suma total d'aquesta relació ofereix un import de 6.093'50 pessetes, a les quals n'hi suma 12.431'50 per “Suscripciones y donativos”, de manera que feien un import de 18.525. És, si més no, curiosa, la quadratura dels imports recaptats, que saldaven, al cèntim, el dèficit que s'arrossegava des de l'any 1954. Vegem-los tal com els relaciona:

“Año 1958. Resumen

Ingresos.

Total de donativos y suscripciones	18.525 pts.
Colectas primeros domingos de mes	5.220 “
Diversos donativos	<u>6.755 “</u>
	30.500 “

Gastos

Deficit anterior 30.500 pts.

Ingresos	30.500 pts.
Gastos	<u>30.500 “</u>
	00.000 “

Todos los gastos de reconstrucción Ermita restan saldados o liquidados.

Borjas del Campo. Joan París Pbro.”¹¹⁰

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 93.

¹⁰⁹ A l'original hi ha un espai en blanc.

¹¹⁰ *Llibreta*, p. 96. No hi diu la data, però si tenim en compte que les dues anotacions següents són del mes de setembre, caldria situar-la en el mateix mes.

Actes religiosos celebrats amb motiu de la Benedicció de l'Ermita reconstruïda i del nou retaule, de marbre de l'Altar Major de l'Església¹¹¹

El 13 de setembre de 1954, l'Ajuntament acordava una aportació econòmica per a la reconstrucció de l'ermita. L'aportació acordada era “á cuenta del ofrecimiento de cinco mil pesetas”, i feien un esbós dels actes que es volien organitzar “con motivo de la inauguracion de la terminacion del Altar Mayor y Ermita...”¹¹². Vuit dies més tard, el 21, donaven compte que s'havia format una comissió, integrada per un veí de cada carrer, per tal d'organitzar els actes que s'havien de fer “con motivo de la inauguracion ó bendicion del Altar Mayor y Ermita”; i el Consistori acordava “costear la lapida que recuerde los actos y nombres de tan señalada efemerides”. Però, preveient que no podrien pagar totes les despeses que comportarien els actes dels dies 16 i 17, acordaven fer un repartiment entre el veí nat¹¹³. En la mateixa reunió acordaven contractar una bona banda de música.

Encara, quatre dies abans de la festa, bé, de les festes de la benedicció, o sigui el 13 d'octubre, l'alcalde Anton Borràs i Bosch informava al Consistori que havia contractat la Banda Municipal de Tarragona “para que amenice los actos de la calle”, Banda que seria traslladada per un autobús de la C.R.A La Hispania, de Reus, que els músics els col·locarien entre el veí nat i que fos l'alcalde que fes de padrí de la campana de l'Ermita¹¹⁴.

Tres dies s'allargaren els actes dedicats a la celebració de la reconstrucció de l'ermita de la Mare de Déu de la Riera. Van ser els dies 16, 17 i 18 (dissabte, diumenge i dilluns) d'octubre de 1954. L'esforç que va fer la vila, aleshores, va ser digne de figurar en els anals de la història local amb lletres d'or. No va ser, solament, la reconstrucció de la Casa Rural de la Mare de Déu allò que es portà a terme a base de subscripció popular, ja hem vist que prèviament havien aportat diners suficients per a construir el retaule d'alabastre de l'Altar Major de l'Església. Vegem com van anar els actes:

Com a preparació de la gran festa, s'organitzà una tanda de predicacions extraordinària durant la setmana, del dia 11 al 17, segons el programa, però també segons els programes, finalitzaren el dia 16. Els sermons van anar a càrrec del llavors famós prevere, Pare Miquel Piquer.

El dissabte, dia 16, a les 7 del matí, cant del Rosari de l'Aurora, passejant la imatge de la Mare de Déu de la Riera, pels carrers del poble i Santa Missa. A 2/4 de 10, rebuda de l'arquebisbe auxiliar, Reverendíssim Dr. D. Laureano Castán.

A les 10 del matí, solemne consagració i benedicció de l'Altar Major, és a dir, del retaule, i Missa cantada pel cor Parroquial.

¹¹¹ Aquesta notícia la podem oferir gràcies a la col·laboració de la Paquita Tost i Civit, que ha tingut l'amabilitat de deixar-nos fotocopiar el programa d'aquells actes que guarda de la seva col·lecció, detall que agraïm ben sincerament.

¹¹² *Llibre d'Actes* núm. 31, f. 34. Arxiu Municipal.

¹¹³ “Asimismo se acuerda, ante la imposibilidad de costear los gastos que se presenten con motivo de los actos á celebrar los dias 16 y 17 del proximo mes de octubre, de hacer un reparto entre el vecindario”.

Ibidem, f. 34v.

¹¹⁴ *Ibidem*, fs. 35 i 35v.

A les 3 de la tarda, funció Eucarística i, tot seguit, processó vers el nou Santuari, on el bisbe auxiliar efectuà l'acte solemne de la Benedicció de la Santa Casa. També va ser beneïda la campana, que va ser apadrinada per l'Alcalde Anton Borràs i Bosch, en representació de la vila, i la Sra. Maria Huguet i Viñas.

El diumenge, dia 17, després del toc d'Oració, repicadissa de campanes. A les 7 Missa resada. A 2/4 de 9 Missa de Comunió General amb homilia predicada pel Vicari General, Dr. Francesc Vives. A 3/4 d'11 rebuda del Cardenal Dr. Benjamín de Arriba y Castro, arquebisbe de Tarragona, i a les 11 Solemne Pontifical, concelebrat, oficiat pel Cardenal i una dotzena de preveres. El cor parroquial cantà la Missa "Hoc est Corpus meum", de Perosi.

A 2/4 de 4 de la tarda, solemnes Vespres Pontificals i tot seguit "Solemníssima" processó per a traslladar la Santa Imatge a l'Ermita, amb acompanyament musical de la Banda Municipal de Tarragona. El religiós seguici, va passar pels carrers de costum, tots bellament guarnits amb garlandes, formant cobricels, portals i sòcols confeccionats artísticament amb mata i altres vegetals¹¹⁵. Arribada la processó al Santuari, s'efectuà l'acte simbòlic de lliurament a la Mare de Déu de la nova Casa Rural, i va ser posada solemnement al seu cambril, sobre el seu setial. L'emotiu acte es va cloure amb una exhortació pastoral, el cant de la Salve i el Besamans.

El senyor arquebisbe D. Benjamín de Arriba y Castro, al Replà, beneint la gernació.

¹¹⁵ La Mare de Déu sols passà pels carrers de costum, però enramats hi estaven tots els carrers i les places, que feien un pam de goig de veure. Puc assegurar que hi va haver carrers que van estar gairebé 24 hores seguides treballant en l'ornamentació. En dono testimoni perquè jo, aleshores, vivia amb els meus pares al carrer de l'Hospital --dit de "los Mártires", en aquell temps i ara de la Verge de la Riera-- i ens hi vàrem escarrassar, junt amb tots els veïns i veïnes, i el vàrem organitzar amb quinze fanals que representaven els quinze Misteris del Sant Rosari. Aquest carrer va merèixer el primer premi: "Con respecto á las pasadas fiestas celebradas los días 16 y 17 de los corrientes y respecto al engalanamiento de las calles, se acuerda sea efectuado un diploma que plasme el esfuerzo y celo de todos los vecinos, si bien concediendole la supremacía con el primer premio á los de la Calle de los Mártires, y con el segundo á los de la de Catalunya". *Llibre d'actes*, núm. 31, f. 36, 26 octubre de 1954.

El carrer de l'Hospital (aleshores de "los Mártires" i ara de la Verge de la Riera) engalanat. Va merèixer el primer premi.

La multitud al Santuari

A les 8 del vespre, a la Sala Parroquial, s'hi celebrà una Vetlla i acte d'Afirmació Mariana, amb un parlament introductori del borgenc Salvador Montpeó i Giol; cant de l'"Ave Maria" (no diu de quin autor) i de l'"Ave Maria" de Victoria, interpretades pel Cor Parroquial en les dues versions; més parlaments; una poesia "A la Verge de la Riera" recitada pel Josep Ciurana i Arbós i va cloure l'acte el Cardenal de Arriba i Castro.

El dilluns, dia 18, es va celebrar un Ofici Solemne a l'Ermita (o sigui, la primera Missa), amb sermó del pare Miquel Piquer, amb Besamans, al final. A la tarda, a les 4, també al Santuari, es cantà el Sant Rosari amb Besamans que clogué els actes de la Benedicció. Les celebracions d'aquest dia, van tenir un caire estrictament religiós, per la qual cosa no queden reflectits en els acords del Consistori que hem anat veient, els quals sols es refereixen a les solemnitats dels dies 16 i 17.

En el ple del Consistori del dia 24 de setembre de 1955, amb la conformitat del senyor rector, mossèn Joan Paris, es prenia l'acord formal de celebrar cada any, a partir d'aquesta data, el retorn de la Mare de Déu de la Riera al seu Santuari, el diumenge 17 d'octubre i els anys en què aquesta data no hi coincidiria, se celebraria el diumenge precedent. I així s'ha fet cada any, des d'aleshores, llevat del 1994, per l'aiguat de Sant Eulampi (10 d'octubre); l'any 2003, perquè no va ser possible per la pluja i enguany, 2004, que amb motiu del Centenari s'acordà d'efectuar el retorn el dia 8 de desembre, diada de la Puríssima Concepció de la Mare de Déu, com es va fer el 1904.

Als actes de commemoració del Centenari de la construcció i el Cinquantenari de la reconstrucció, no ens hi referirem, en primer lloc, per la manca de perspectiva històrica i, en segon lloc, perquè n'hem deixat constància escrita a través de les pàgines de LA BORJA.

Epíleg

En aquest breu resum històric de la nostra Ermita, estoig formós que guarda la joia històrica més preuada de la devoció dels borgencs i les borgenques, hem intentat deixar constància escrita de tota la informació que hem pogut exhumar de la documentació, però també del record dels nostres vells.

És evident que per a fer una història més completa (no direm exhaustiva perquè això, històricament, és pràcticament impossible), caldria molta més documentació. Més documentació específica, tant dels temps pretèrits (aquests sobretot) com dels moderns. I en dir moderns no em refereixo solament als darrers cent anys, també ens caldria més informació a partir del segle XVIII per a conèixer quan es va produir la troballa de la venerada Imatge. És per aquest motiu que hem encapçalat aquest resum d'història amb la frase "Apunts d'història", com un advertiment que tot el que s'hi diu podrà ser ampliat, matisat o fins i tot modificat en alguns aspectes, el dia que es trobi documentació específica, més concreta.

Ben sovint, per la manca d'aquesta documentació, no ens ha estat possible donar la notícia històrica amb la certitud que requereix un estudi d'aquesta mena i ens hem hagut de valer de la hipòtesi per a interpretar uns fets determinats. Ho hem fet, però, amb el convenciment que hem emprat la versió més aproximada dels fets o, com en el cas de l'autoria del projecte arquitectònic modernista, guiats per la versió dels entesos, fiats en la seva autoritat científica, perquè han estudiat l'obra de Francesc d'Assís Berenguer i Mestres a consciència. En tot cas, sempre s'ha fet com una possibilitat, com una guia per a futurs estudiosos, no com una veritat inqüestionable.

Aquesta ha estat una altra de les nostres humils contribucions a la celebració dels actes destinats a la commemoració del Centenari de la construcció i al Cinquantenari de la reconstrucció de la nostra Ermita.

Si fos cert (com sembla) que ens van prendre un monument romànic, com alguns asseguraven i alguns detalls hi fan pensar, cosa que seria molt de doldre, també és cert que al seu lloc ens han deixat, com a llegat, una altra obra arquitectònica d'un gran interès artístic, de la qual els borgencs ens n'hem de sentir ben cofois. Potser tenien raó aquells borgencs que argumentaven que una solució encertada hauria estat conservar la vella, sense enrunar-la, i fer la nova al costat. Possiblement ara sols tindriem un munt de runes on hi havia la vella. Ves-ho a saber el que hauria passat. La història, els fets passats, no es poden refer: són com sou i prou.

Espero i desitjo que la lectura d'aquest breu resum històric del nostre Santuari, us hagi fet reviure el sentiment de devoció que els borgencs i borgenques sempre hem tingut per la nostra Ermita i, sobretot, reviure el sentiment d'amor filial que tots tenim vers la nostra excelsa Patrona: la **MARE DE DÉU DE LA RIERA**.